

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBSTADSLIV
- i det gamle Sæby

KØBSTADSLIV

- i det gamle Sæby

KØBSTADSLIV

- i det gamle Sæby

**Købstadsliv
i det gamle Sæby**

Udgivet af:
**Henrik Bygholm, Vagn Clemmensen,
Hans Gregersen og Peter Haagen.**

Tekst:
Hans Gregersen, Sæby.

Tilrettelæggelse og tegninger:
**Henrik Bygholm, Frederikshavn.
(Planche side 13, Lone Bygholm).**

Foto og repro:
Peter Haagen ©, Frederikshavn.

Tryk og montage:
Nordtryk, Frederikshavn.

Sats:
Sæby Fotosats.

Indbinding:
Thomas Jensen & Søn, Hjørring.

Bogen er sat med English Times fotosats
og trykt på 135 gr. mat Macoprint fra
Havreholm papir i et oplag på
1500 eksemplarer.

ISBN NR. 87 980310 15

Bogens omslag: udsnit af epitafium i Sæby kirke.

*Luftfoto af gadepartiet omkring kirken med
byens tidligere hovedgade, Algade, der sammen
med Strandgade danner et smukt forløb mod
havet. Kirken, den gamle købstads åndelige cen-
trum, hæver sig bred og beskyttende over den
lave bebyggelse.*

Fra Mariested til Sæby

En bys historie og kulturelle baggrund er et kompleks, bestående af mange begivenheder og efterladenskaber — skabt af de mennesker, som igennem tiderne har befolket den. Sæby er i den heldige situation dels at have en historie, der kan føres tilbage til tiden før reformationen, dels mange reminiscenser fra dens tidligere beboere i form af pittoreske huse, der ydmygt fortæller om den svundne tid. Byen er vokset op langs åen og omkring kirken. Derfor er Algade og Strandgade, der dels følger åen og dels findes omkring kirken, særlig rig på hyggelige gamle huse, der alle har en historie at fortælle.

I det følgende vil vi begive os ud i byen og se på nogle af husene og de mennesker, der har beboet dem. Kendte og mindre kendte mellem hinanden. Tyngdepunktet vil blive gaderne omkring åen. Men inden vi ser nærmere på huse og mennesker, lad os da kort kigge byens brogede historie igennem.

I midten af 1400-tallet blev der i nærheden af havet opført en mindre kirkebygning, der blev det centrale samlingssted for den spredte befolkning, der levede ved havet og langs åen. Byen hørte under det mægtige og magtfulde bispesæde i Børglum, der i Østvendssyssel ejede herregårdene, Voergård og Sæbygård. Sæby brugtes af bisperne som import- og eksporthavn. Der blev importeret salt fra saltkogerierne på Læsø og fra andre dele af landet kalk til det ekspanderende kirkebyggeri rundt om i senmiddelalderens Vendssyssel. Fra Sæby stak tungtlastede skibe i søen med destinationer rundt om i riget.

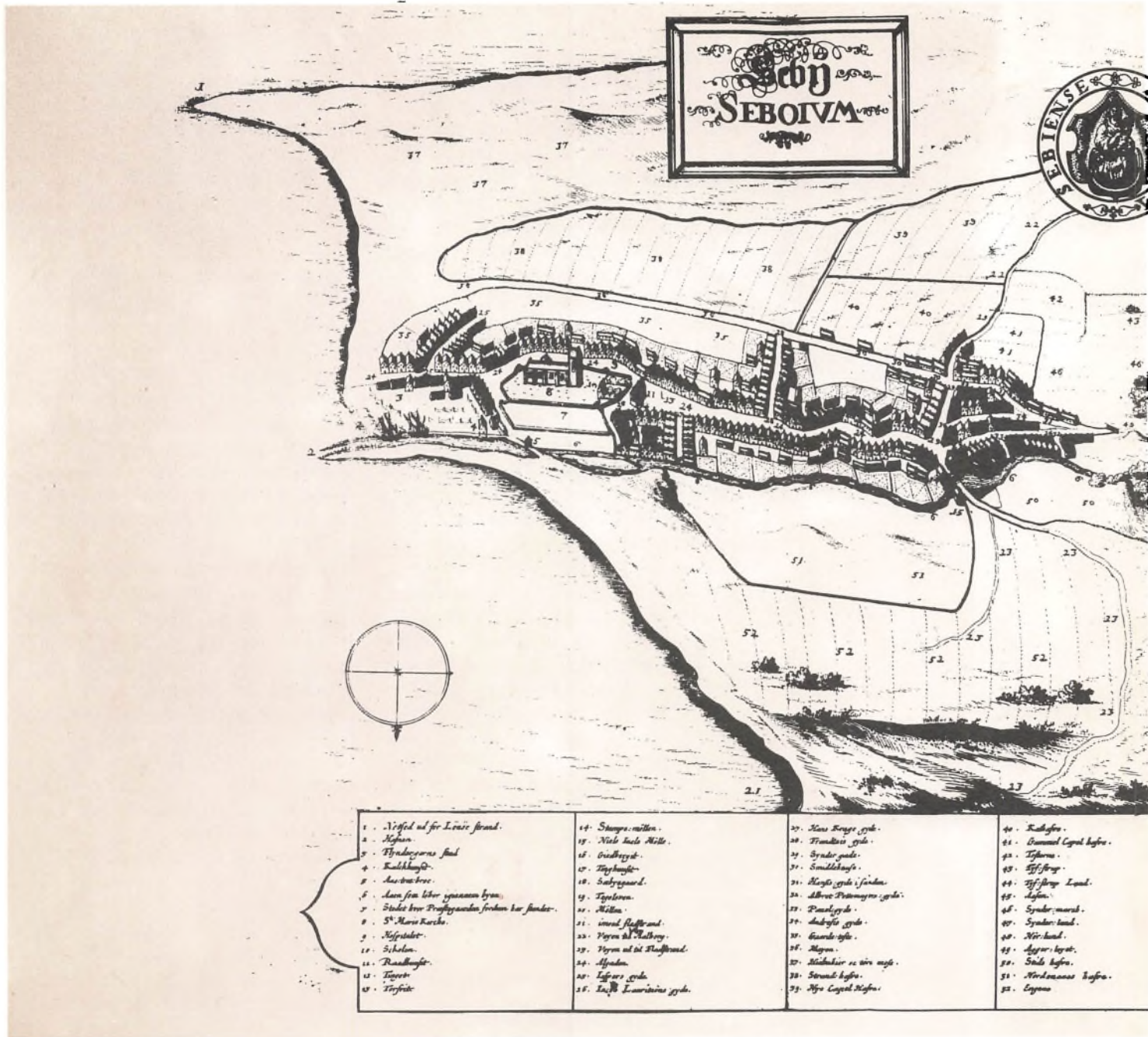
Men klosterby blev byen også. I slutningen af 1400-tallet bevægede bisp Jep Friis karmelittermunkene til at oprette

et kloster her. Klosteret blev oprettet indenfor tidsrummet 1462-72. Kirken, som fandtes i byen, og som var indviet til Jomfru Maria, var for lille til munkenes gudsdyrkelse, og derfor lod de kort efter klosterets oprettelse kirken udvide. På dette tidspunkt er det også, at vi møder bynavnene Mariested, som munkerne gerne ville have, at byen skulle hedde, og Seebý, som senere blev til vores Sæby.

Ved klosteret blev der flittigt drevet teologiske studier, og man regnede omkring år 1500 det for at være et af landets lærdomscentre.

Men katolicismens storhedstid lakkede mod enden. I Tyskland gjorde Martin Luther oprør mod det dekadente pavedømme, og hans rensede lære nåede også Danmark, hvor man i 1536 ved reformationen afskaffede den katolske lære. Dermed sluttede klosterets historie, idet det blev lukket. Men man bar ikke nag til klosterets mænd, idet det blev prioren Laurids Bojsen, der indsattes som Sæbys første protestantiske præst. Et levn fra katolicismen, har vi i byens byvåben, der forestiller Jomfru Maria med Jesusbarnet.

Inden det var kommet så vidt, havde Sæby opnået købstadsprivilegier. Skt. Laurentiidag, den 10. august 1524, gav den nykronede Frederik den 1. byen disse privilegier. Sikkert som en tak fra kongen til Børglumbispen, Stygge Krumpen, fordi denne havde hjulpet i kampen mod borgerkongen, Chr. den 2. Fra reformationen og ca. 100 år frem i tiden var der i byen en sund og rolig udvikling. Byen var sikkert Vendssyssels største købstad, hvilket skyldtes havnen, der fandtes omkring åmundingen, hvor der var bygget bolværker. Disse

1. Væfled ud for Løve strand.	14. Stamps. midten.	29. Kasse Krage. gde.	44. Kalkofen.
2. Kjøben.	15. Niels Isels Mølle.	30. Frandsens gde.	45. Brændsel Capel kofen.
3. Thyndesjones fæl.	16. Gredkøygde.	31. Synder gade.	46. Tjefers.
4. Kalkkøygde.	17. Tjefkøygde.	32. Smidkøygde.	47. Tjefstrøg.
5. Aestvænge.	18. Søbygaard.	33. Kragts gde i fælden.	48. Tjefstrøg Lovd.
6. Aase fra liden søgaaen byen.	19. Tjefstov.	34. Albrecht Petersens gde.	49. Kjøben.
7. Stedet hvor Præstegaarden forhen var fundet.	20. Møllen.	35. Pænkøygde.	50. Synder. mark.
8. S. Marie Kirke.	21. inder. flodstrand.	36. Kærde. gde.	51. Synder. land.
9. Kjøbstad.	22. Vegen ud til Kjøben.	37. Kærde. gde.	52. Hø. land.
10. Skolen.	23. Vegen ud til flodstrand.	38. Møgen.	53. Agger. kofst.
11. Rindkøygde.	24. Høden.	39. Møllensker 22 vdr. møg.	54. Sids kofen.
12. Tjefst.	25. Kjøbens gde.	40. Sørand kofen.	55. Nordmanns kofen.
13. Tjefst.	26. Kærde. Løvestrand gde.	41. Hø. Capel Kjøben.	56. Lyng.

var lavet af ris og træer, hvilket ses af flere kongelige breve, hvori borgerskabet i Sæby fik lov til at tage granris og tømmer i kongens skove til at holde havnen vedlige med.

1550 blev latinskolen oprettet. Det har været et privilegium for byen at have en sådan, selvom dens klientel havde social slagside. Ved skolen arbejdede en rektor og en hører. Skolen fungerede helt frem til 1737, hvor den sammen med andre latinskoler ophævedes til fordel for Ålborg latinskole.

Men efter perioden med svenskekrigene 1657-60 og enevældens indførelse i 1660, vender den gode udvikling. Købstæderne, og derimellem Sæby, sygner hen. Havnen forfaldt, og i handelen var der ikke fremdrift. For at bedre på havnens elendige forfatning købte byen 1673 træ af admiral Niels Juel til Sæbygård, mens borgmester Rhuus 10 år senere lod klosterets grundsten tage op og bruge som værn mod havets grådighed.

Men ikke før by- og herredsfoged Brorson i slutningen af 1700-tallet for egen regning lod havnen istandsætte, blev havnen igen sejlbar for større skibe.

Omkring år 1800 tegnede det til fremgang for købstæderne, men så indvikledes landet igen i ulykkelige begivenheder. Krigen mod englænderne og statsbankerotten i 1813 satte en stopper for udviklingen, der stagnerede helt frem til omkring 1840, hvor en forøget handel og velstand igen satte skub i byen. I året 1801 havde Sæby 517 indbyggere, mens den 1834 havde 718.

I det sidste århundrede er der sket en

stor udvikling. Byen har fordoblet sit indbyggertal nogle gange, idet de 5000 indbyggere er passeret. Havnen er blevet forbedret og udbygget, bl.a. i 1924. Der er blevet bygget nye skoler, og jernbanen har været på besøg. Den kom til Sæby i 1899, men måtte som mange andre privatbaner bukke under for udviklingen. Det sidste tog kørte fra Sæby i 1968.

Indenfor de sidste hundrede år har byen haft en stadig stigende turistindtægt. Invasionen af sommergæster tog for alvor fat efter Jernkildens opdagelse i 1883, der betød, at Sæby nogle år regnedes med i rækken af Europas kurbyer. Kunstnere, som Herman Bang og Gustav Wied, fik øjnene op for byens yndigheder, der lokkede mange hertil, hvor de fandt ro og naturskønhed i forbindelse med provinsidyllen i den gamle bydel.

I dag er det stadig havet, hyggen i de gamle gader og de blide omgivelser, der er hovedårsagen til, at byens status som turistby er uforandret.

Men det er industrivirksomheder og arbejdspladserne i Frederikshavn, der giver byen de største indtægter.

I 1970 blev den gamle købstad ganske naturligt centrum i Sæby storkommune, der har et befolkningstal på ca. 17.000 indbyggere.

Sæby købstad efter Peder Resens, »ATLAS DANICUS«, fra 1677. Bemærk bl.a. »kagen« på torvet.

Sommeridyl fra Sæby omkring 1850. Kirken ligger som et samlende midtpunkt for de lave huse. På havet ud for byen livlig trafik af både sejl- og dampskibe.

Fra livet i den gamle købstad

Det var kongen, der fra gammel tid ejede købstæderne, men den daglige styrelse klarede stæderne selv gennem magistraten, der bestod af en eller to borgmestre samt rådet. Rådet, der valgte borgmestrene, bestod næsten altid af byens rige købmænd.

Hvis kongen ville, kunne han indsætte og afsætte borgmestre og råd, men det blev yderst sjældent benyttet. I købstaden var kongen repræsenteret af byfogeden.

Efter enevældens indførelse fik kongen større magt, og det var nu ham, der udnævnte borgmestrene, mens lensmændene fik mere tilsyn med købstæderne. I 1682 blev magistraten afskaffet i de fleste byer. Således også i Sæby, der fra nu af blev styret af en byfoged. Sæbys første byfoged blev Christen Rhuus, der var købmand. I løbet af 1700-tallet gik man dog over til at tage en juridisk uddannet embedsmand som byfoged. Første gang, man nogenlunde sikkert kender de danske købstæders indbyggertal, er i 1672 — få år efter svenskekrigene. Sæby ses da at have haft 670 indbyggere, mens Ålborg havde 4181 indbyggere og Hjørring 782. I 1769 blev der for første gang holdt almindelig folketælling, og da bestod Sæby af 483 indbyggere, Ålborg af 4160 indbyggere og Hjørring af 596. Tal, der tydeligt illustrerer købstædernes stagnation eller tilbagegang. Fra folketællingen i 1870 kan nævnes, at Sæby på dette tidspunkt var på 1344 indbyggere.

I denne bog hører hovedparten af huse og personer hjemme i 16- og 1700-tallet, og derfor vil det følgende afsnit dreje sig om, hvordan samfundet og levevilkårene var i den periode.

De fleste købstæder, deriblandt Sæby,

lignede set fra afstand store landsbyer. Lave huse lå omkring en samlende bygning, der kunne være et fæstningsanlæg eller som i Sæby en kirke. Rundt om byen lå marker og enge, hvor borgerne fik en ekstra indtægt, som kunne supplere fortjenesten fra deres byerhverv, samt gøre dem delvis selvforsynende. De fleste borgere i byen ernærede sig som købmænd, fiskere eller håndværkere. Gennem byens smalle gader drev byhyrden hver morgen borgernes kreaturer ud til græsning på de omliggende fælledele.

For at være rigtig borger skulle man have »taget borgerskab«. Dvs. at man betalte en vis sum penge, evt. viste en prøve på sine færdigheder, samt aflagde ed som borger.

At være borger betød f.eks., at man slap for at springe soldat, idet det var bønderne, der blev udskrevet til denne tjeneste.

I købstæderne skulle handel og håndværk samles, og derfor måtte bonden tage til købstaden med sine varer, hvis han havde noget at sælge. Men for at få varerne ind i byen skulle der betales afgift. Konsumtionsafgiften var datidens moms, og man forsøgte på alle måder fra både borgere og bønders side at unddrage sig den. Helt op i midten af 1800-tallet havde man disse konsumtionsafgifter. Følgende forkortede brev fra forrige århundrede viser, hvordan man søgte at unddrage betalingen af de upopulære afgifter:

»Velædle hr. by- og herredsfoged Heiberg, Sæby.

Den 16. denne måned lod skomager Peder Scou her i byen udføre af Vesterbom en grå, hjelmet ko. Han forlangte og fik den 17. dennes konsumtionsaf-

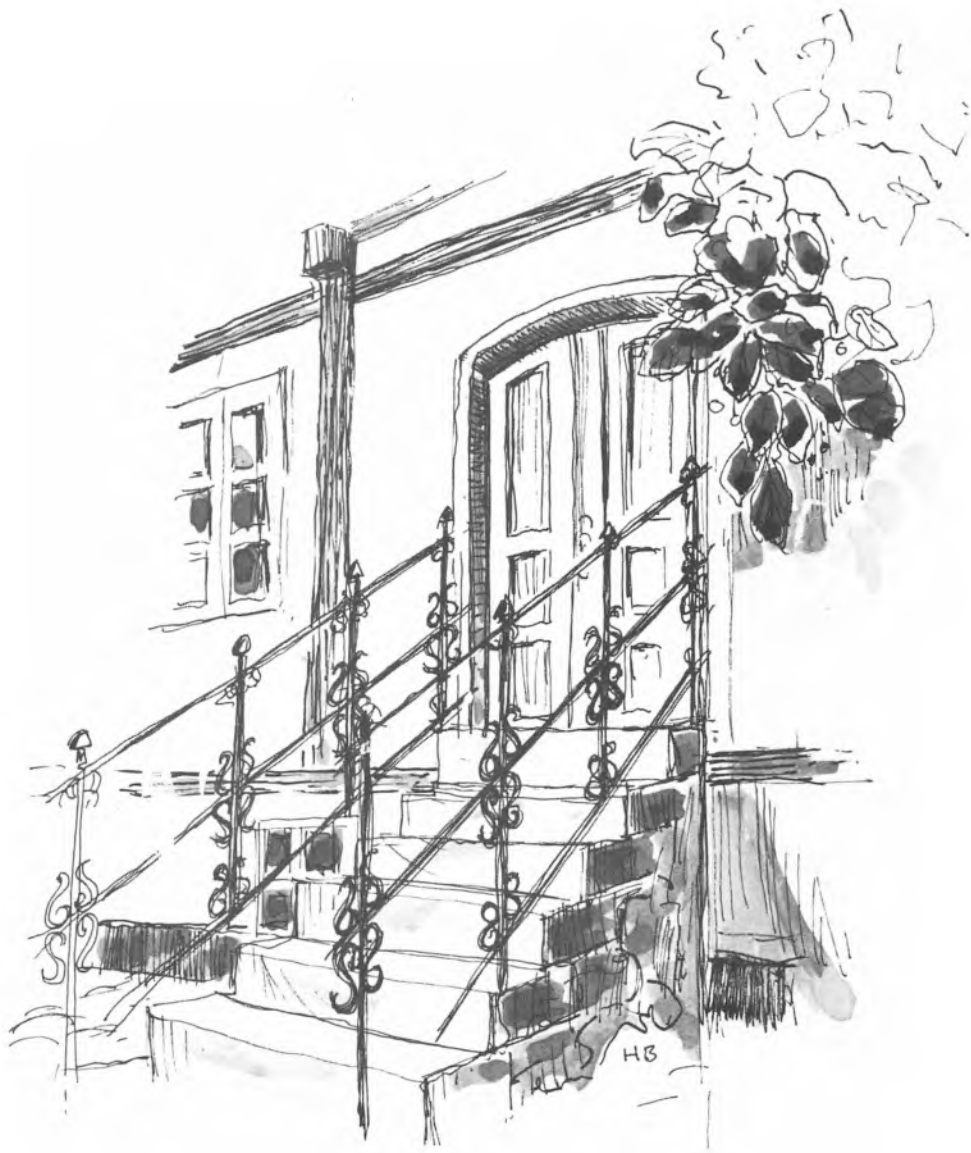

giften tilbagebetalt. Efter de oplysninger, som senere er tilvejebragt, har jeg grundet formodning om, at denne ko er blevet indsneget i byen og derefter den 18. dennes slagtet i nævnte skomager Peder Scous hus.

Da kongens kasse således er blevet snydt ved, at den har måttet tilbagebetale konsumtionsafgiften af fornævnte ko, som senere er blevet indsneget i byen, må jeg tjenstligt anmode Deres Velædelhed om at optage forhør til undersøgelse om nævnte konsumtionssvig. Som vidner bedes indstævnet P. Scous svigermøder, begge hans læredrenge og hans tjenestepige samt underbetjentene Møller og Trolle.

Sæby Toldinspektion, den 22. oktober 1832. *Engelhardt*«.

Landevejen fortsatte ind i byen under navnet Adelgaden, der oprindeligt kun var betegnelsen for alfarvejen gennem byen, men senere blev det lavet om til Algade, der blev navnet på byens vigtigste vej. Det er et navn, der går igen i alle gamle købstæder. Byens gader var oftest jordveje. Dog havde hovedgaderne tit en belægning af stenbro. Gadernes tilstand var som regel elendige, da det helt op til omkring 1700 påhvilede den enkelte husejer at sørge for, at vejen langs hans grund var farbar og i ordentlig stand. Både forår og efterår var gaderne tit et dyndet morads af ælte, mens støvet hvirvledes op i de tørre sommermåneder. På gaden lå det affald og møg, som husenes beboere smed ud, så stanken har været slem. Men for byens svin var disse møgdynger en herlig tumleplads. Selvom der i købstæderne gang på gang blev nedlagt forbud mod, at husdyrene løb løse rundt i gaderne, hjalp det intet. Både grise, hunde

Indgangsparti fra konsul Ørums gård.

får og geder rodede op og spredte dyn-gerne ud over gaderne. Så sent som i 1778 kom følgende forordning om svi-neholdet: »Indbyggerne i købstæderne, som holder eller handler med svin, skal have dem indelukkede i deres gårde, så de ikke går løse hverken på gaderne eller byens marker.

Hvis sådanne svin går løse enten på by-ens gader eller marker, skal de, efter øv-righedens foranstaltning straks opteg-nes. Ejerne skal for stykket af slige op-tagne betale i mulkt til de fattige, første gang 2 mark, anden gang 4 mark, og tredje gang skal svinene være konfiske-rede og sælges til fordel for de fattige«. For hundene var perioden 23/7 - 23/8 en farlig tid. Her indfangede og dræbte skarpretteren byens herreløse hunde, da man troede, at risikoen for hundegal-skab var størst i denne varme måned. Byens borgere, der havde hund, måtte derfor sørge for, at deres hund ikke gik løs i gaderne under »hundredagene«.

Ved husbygning var materialet næsten udelukkende bindingsværk, mens der i husstørrelse naturligvis var forskel på, om det var en rig købmand, der byg-gede, eller det var en mindre velstillet håndværker. Da husene var bygget af brandbare materialer, forekom ilde-brande ofte. Ildløs var så normal en for-teelse, at vægteren, der havde opsynet med byen om natten, på sin runde adva-rede derimod:

»Vær klog og snild
vogt lys og ild
vor klokk' er slagen ti«.

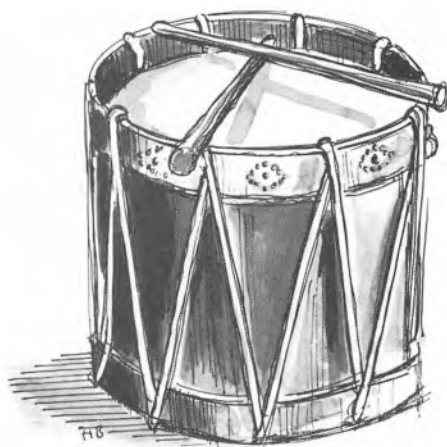
For at undgå, at ilden bredte sig, skulle hvert hus have spande, stiger og økser parate, så der straks kunne hjælpes, når brandråbet lød gennem byen.

Byens øverste top udgjordes af storkøb-

mændene, mens der i hierakiet ellers var embedsmænd, håndværkere, gæstgive-re, feldberedere, sømænd og nederst betlerne, som hutlede sig gennem tilvæ-relsen.

Nogle af disse fattiglemmer holdt til på byens hospitaler — fattiggårde. Mellem de fattige og byens ledende skikkelser var der et uoverstigeligt svælg.

At de danske købstæders indbyggertal ikke voksede synderlig stærkt i 16- og 1700-tallet skyldtes flere forskellige for-

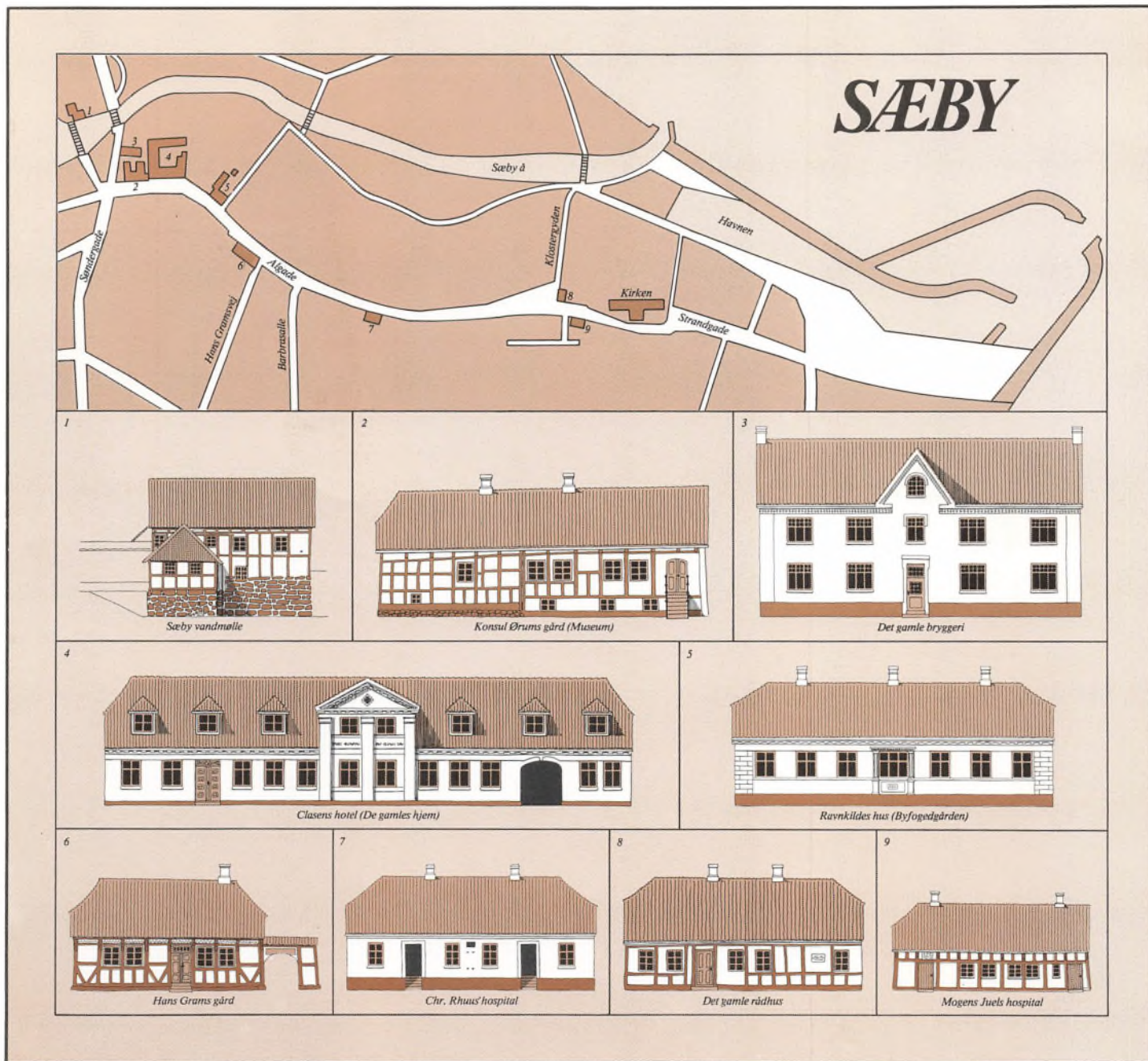
Byens tromme.

hold. De krige, som danske konger fik indviklet landet i, kostede mange men-neskeliv, ligesom sygdomme og epide-mier krævede deres ofre.

Lægernes arbejde koncentreredes mest om indvortes sygdomme, mens bart-skærere, bødler og kloge koner tog sig af den udvortes helbredelse. Da lægerne tog høj betaling for deres arbejde, be-søgte de næsten udelukkende af sam-fundets velbjærgede, mens almuen lod kloge koner og mænd om at klare be-handlingen af indvortes sygdomme.

Det, datiden frygtede mest, var kopper

og pest. Lus var den store smittebærer for kopper, mens pesten overførtes fra dyr til menneskene. Ved hygiejne kunne pest og kopper forebygges, men det var næsten umuligt af få folk til at forstå dette, og i stedet satte man sin lid til åre-ladning og indtagelse af theriak. I både 16- og 1700-årene var der i Danmark voldsomme pestangreb, der krævede mange menneskeliv. F.eks. var der 1659 i Jylland i forbindelse med svenskekri-gene en uhyggelig pestepidemi, som po-lakkerne mentes at have bragt til landet. Sammenfattende må man se datidens købstadsmennesker som overtroiske, gudfrygtige væsener, i hvis samfund, der var store sociale forskelle. Pest, kri-ge og sygdomme var hårde prøvelser, og gennemsnitsalderen var ikke høj. Ufor-klarlige hændelser fik trolدتøj og hekse skylden for. Datidens tankegang har været langt fra vores. For den tids bor-gere var livet en kamp for at overleve.

Plan over de huse, der fortælles om i bogen.

Mølleren udi Sæby

Et af de mest fotograferede scenerier i Sæby er partiet omkring den gamle vandmølle, der leder tanken hen på knirkende hjul og kværne. Byen, der er vokset op omkring åen, har helt naturligt tidligt fået en mølle til at klare forarbejdningen af egnens kornhøst.

Møllens historie går ca. 340 år tilbage i tiden, idet den i 1640 står opført som kronens ejendom. I 1646 overtog Mandrup Brahe Sæbygård, og han fik af kronen nogle år efter overdraget møllen, der således kom under købstadens mægtige nabo, Sæbygård. Efter Mandrups død solgte enken, Birgitte Trolle, der hørte til i kredsens omkring opkomsten Griffenfeldt, i året 1668 gods og mølle til søhelten, Niels Juel. Da der til herregården også hørte en tættere liggende mølle, Sæbygård mølle, forbød Juel sine fæstere at få kornet malet på Sæby mølle. Istedet skulle de søge Sæbygård mølle. Niels Juels eje af Sæbygård sluttede 1682, hvor Holger Pachs og Elisabeth Bille blev de nye ejere. Men Sæby mølle gik ikke med i handelen. Den fik kronen. Dog kom møllen igen under herregården, da Pachs' enke, Elisabeth, i 1703 på en auktion købte den af kronen.

Den trættekære Elisabeth Bille, der ikke var særlig populær på egnen, prøvede i 1716 at få vandmøllen solgt ved en offentlig auktion på Ålborg slot, men det lykkedes ikke. En økonomisk trøst for hende var det dog, at hun senere fik tilladelse til at opkræve bropenge af alle, undtagen Sæbys borgere, som passerede den bro, der hørte med til møllen. De indkomne penge skulle bruges til vedligeholdelse af møllen, som var blevet svært ødelagt af isen i vinteren 1702. For at passere broen skulle der betales

en vis afgift, der afhang af køretøjets størrelse. For en bondevogn betales 1 skilling, postvognen kostede det dobbelte, mens der for en chaise med 4 eller 6 heste skulle betales 4 skilling.

Først under Elisabeths efterfølger på Sæbygård, Anne Sophie Pachs, blev møllen solgt. I 1747 overdrog hun møllen til Mads Kristensøn. Denne nåede, som mange andre af egnens beboere, at komme i klammeri med fru Pachs' svigersøn, oberst Otto Arenfeldt, der senere blev herre til Sæbygård. Obersten var meget misfornøjet med, at de af herregårdens bønder, der havde eng i leje eller fæste norden for byen, skulle betale bropenge, når de krydsede åen ved Sæby vandmølle. Mølleren kunne vise

den vrede oberst, at det i følge bevillingen fra 1755 kun var købstadens indbyggere, der var fritaget for at betale bropenge, og »aldeles ingen af Sæbygårds gods«. Yderligere fremhævede Mads Kristensøn, at herregårdens fæs-

Vandmøllen med 2 fritliggende hjul. Foto fra omkring 1910.

tebønder for den favorable pris af 1 mark om året, måtte krydse broen, så mange gange de ville. Om det så var til »Fladstrand efter tømmer og Bangsbostrand efter fisk«.

Arenfeldts klage blev behandlet af amtmanden, men pure afvist. Måske spillede det ind, at mølleren overfor amtmanden havde fremhævet »den bekendte store vanskelighed med broens vedligeholdelse«.

Af en samtidig beskrivelse ses det, at møllen på dette tidspunkt bestod af 4 bygninger. Hovedbygningen var på 15 fag. Kværnværket fandtes i sydenden. Nogle af de fæstere, der havde møllen, kender vi. I 1621 nævnes Niels Christensen som møller i Sæby. Han var hovedmanden i en hekseproces imod Anne Nielsdatter, der blev beskyldt for »tøjeri og djævelskab«. Men da sagen nåede landsretten i Viborg, frifandt dommerne Anne og erklærede vidnernes udsagn for rygter og opspind.

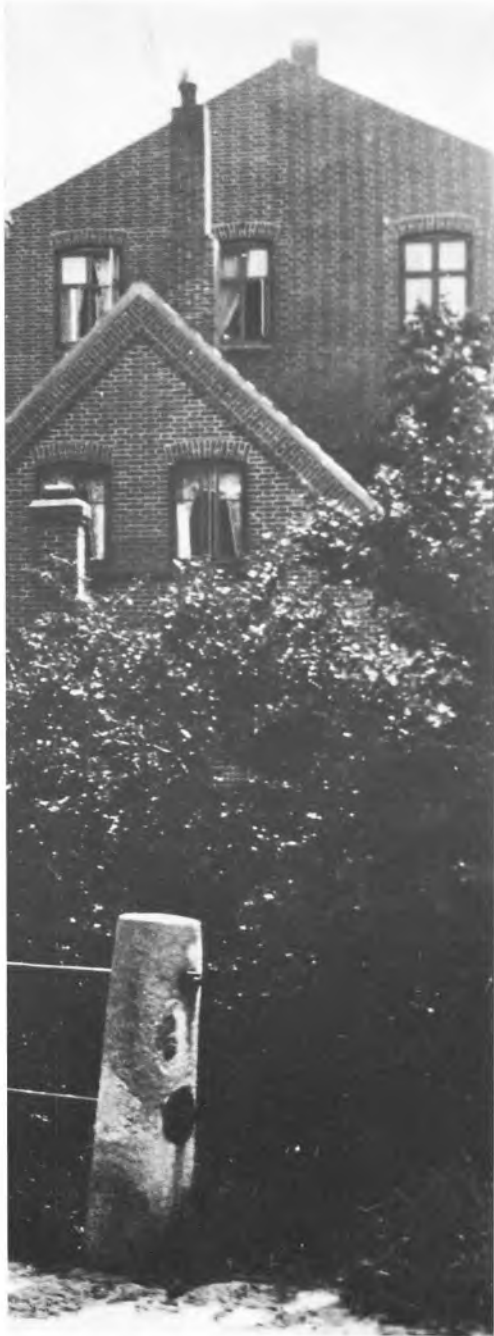
En anden møller var Erik Pedersen, der i 1686 fik besked fra byens magistrat om, at »færde og feje Møllebroen, så folk og fæ kunde komme over den uden at komme til skade«.

En slægt, hvis navn er tæt knyttet til møllen, er Aabel-slægten, der stammer fra Norge. I depressionsåret 1807, hvor landet mistede flåden, løste Hans Severin Aabel borgerskab som møller i Sæby. Under krigen mod englænderne, der efter tabet af flåden udviklede sig til sørøveri ved hjælp af små kanonbåde, var møller Aabel chef for borgervæbningen i Sæby. Styrken, der talte 30 mand, fik senere af digteren Meir Goldschmidt anerkendende ord. Borgervæbningen havde »adskillige gange betjent et kystbatteri mod engelske krydsere og opført

sig agtværdigt«. Men Aabel skulle komme ud for større prøvelser. Prøvelser, som skyldtes Vrendsted-deggen, Martin Dietz, der var årsag til det såkaldte oprør i Sæby 1818. Det herrens år 1818 var et år, der medførte voldsomme begivenheder i Sæby. Optøjer og tumulter, der kunne minde om revolution og parisiske tilstande. Hovedpersonen i det drama, der udspillede i nogle bevægede måneder i sommeren 1818, var degnen Martin Dietz. Han var i januar samme år blevet arresteret for forskellige forhold. Bl.a. for falske anklager mod embedsmænd og forledelse af hoveribønder til opsætsighed mod deres husbond. Da Vrendsted hørte under by- og herredsfogeden i Sæby, blev Dietz ført til Sæby, hvor han kom i en slags husarrest. Cellerne i arresten var efter by- og herredsfogedens mening »alle menneskelige«. Dog var der ikke kakkellovn, så da Dietz' helbred ikke var det bedste, fik fogeden arrangeret en indlogering hos skomager Schioldan, hvis hus lå i Vestergade. Men efter at have haft degnen boende i byen i ca. et halvt år, blev det by- og herredsfogeden for meget, og han krævede af amtmanden, at Dietz blev fjernet, da han blandt almuen piskede stemningen op imod byens øvrighed. Amtmanden lovede, at Dietz ville blive overført til arresten i Hjørring, og der blev sendt to betjente til Sæby for at hente den besværlige arrestant. Men det skulle vise sig, at det ikke var så nemt gjort. Da betjentene ville tage degnen med sig, truede denne med, at »den første der vovede at lægge hånd på ham, skulle dø for hans fod«. Samtidig fik Dietz hjælp fra en del af byens indbyggere. For betjentene og Sæbys fungerende politimester, løjtnant Mørck,

var der ingen anden udvej end at sende bud efter borgervæbningen, hvis chef som nævnt var møller Aabel. Denne lod straks væbningen stille. Nok ikke i uniform. Chefen stillede selv i hvidpudret møllerdragt.

Men borgervæbningen var heller ikke videre opstemt efter at hente degnen ud fra skomagerens hus. En fra væbningen, Thomas Chr. Mathiesen, der var gløddende tilhænger af Dietz, spurgte, hvem der var øverstkommanderende officer. Var det »ham i møllerskjorten?« Og hvis det var, »hvad ordre han havde at vise for sig?« Til dette brud på disciplinen svarede Aabel: »Hvad er det, du siger, din næsvise knægt?« De, der nu af Aabel blev opfordret til at »udtage degnen«, vægrede sig, og situationen udløstes i korporligt sammenstød mellem skomager Krøg og Aabel. Aabel slog løs på Krøg, og denne svarede igen, idet han »flere gange som en tyr sprang med krum ryg voldsomt mod Aabel«. Ifølge skomager Schioldans senere forklaring gav dette anledning til et »forfærdeligt mudder og skubberi«. Aabel og guldsmed Thrane puffede til hinanden, mens Dietz' svigersøn, Jens Nørhalne, dunkede mølleren i ryggen, samtidig med, at han opfordrede ham til at gå hjem, da han jo let kunne se, at byens indbyggere ikke ville støtte øvrigheden. Medens således sagen tilspidsedes, stod hovedpersonen for tumulterne i Schioldans hus »og med velbehag så på hvad der foregik«.

Borgervæbningen ville stadig ikke pære ordre, og løjtnant Mørck og Aabel

forlod derefter valpladsen, hvor der ikke havde været blodsudgydelser. Mørck havde dog haft det uheld at få sin hat slået af, men ellers bestod bataljen mest af skubben og udvekslinger af skældsord.

Da borgervæbningen ikke var til at stole på, blev der rekvireret militær assistance fra Ålborg, således at en styrke på 20 menige og 2 officerer blev sendt til urocentret i Sæby, og dermed var Aabels rolle udspillet. Men roen i byen blev ikke etableret ved denne nye styrkes tilstedeværelse. Uroen og optøjerne fortsatte i et sådan omfang, at chefen for den militære kolonne, premierløjtnant Mantzius, stærkt overvejede at gribe til

våben mod oprørerne, men undlod efter samråd med løjtnant Mørck. Havde man skudt, var resultatet blevet en massakre.

Istedet fik man forstærkninger fra Ålborg. En større kommando på omkring 150 mand blev sendt til undsætning.

Promenerende damer på Møllebroen omkring århundredeskiftet. I baggrunden til venstre det daværende bryggeri.

Dietz havde i mellemtiden gjort sig usynlig, nu hvor Sæby faktisk var i undtagelsestilstand. Dog ret længe gik der ikke, inden soldaterne i guldsmed Thranes hus fandt skælmen, der blev ført til Ålborg. I byen foretoges en regulær klapjagt efter personer, der havde støttet degnen, og borgere, som Oluf Myhrmann og Thomas Chr. Mathiesen, var blandt de ca. 35 arresterede. Oprøret i Sæby, som vel havde sit udspring i de store forskelle mellem samfundets klasser, og som dybest set var en social opstand, kostede Dietz tre års tugthus, mens 23 andre fik fra et års fæstningsarbejde til få dages fængsel på vand og brød.

Hans Severin Aabel døde i 1835, og møllen overtoges af sønnen, Christian Aabel, der blev en meget velhavende mand. Under krigen i 1864 besatte tyske tropper Sæby. Besættelsesstyrken skulle have forplejning, og borgerne fik derfor pålagt forskellige ydelser. F.eks. skulle Christian Aabel levere 200 pund gryn. Ifølge folketællingslisterne fra 1870 havde han en husstand på 18 personer, deriblandt 4 tjenestepiger, 3 karle, 1 møllersvend og 1 lærling.

Ved Christian Aabels død gik møllen igen i arv, idet han som møller efterfulgtes af sønnen, Hans S. Aabel. Denne var en dygtig forretningsmand, der forstod, at få pengene til at »ynge«. Hans Aabel var indirekte skyld i, at Jernkilden med det mineralholdige vand blev fundet, idet det var nogle af hans arbejdere, der under gravning efter ler, fandt kilden. Aabel havde et teglværk nord for byen ved skovens østgrænse, hvor dette ler blev brændt. Mølleren var en initiativrig mand, der byggede hvilehjemmet Quisisana i nærheden af den

fundne kilde, som blev tillagt stor helbredende virkning, og i 1896 opførte han Sæby Kurhotel, som dog få år efter blev solgt, fordi det gav underskud. Jernkilden blev aldrig den økonomiske guldgrube, som man havde håbet.

Andre opførelser skyldtes også Hans Aabels initiativ. Langebro, der forbinder Vestergade og Hans Aabelsvej, og Sæby Folkeblads nuværende bygning, er Aabels værk.

Vandmøllen har efter Hans Aabel haft skiftende ejere. Men tiden løb fra møllen, indtægten blev mindre og mindre, og derfor kørt i 1942 den sidste sæk korn gennem kværnen. I trediverne blev møllen anvendt ved træuldsfabrikation, men i dag bruges den ikke mere. Kun som kulisse omkring ådysten.

Bryggeriet set fra museets have.

Konsulgård og museum

Sæby museum har siden 1960 haft til huse i den store bindingsværksgård, der kaldes for »Konsul Ørums gård«. Gårdens tre længer er opført på forskellige tidspunkter. Den ældste del — vestfløjen — er fra omkring 1625, mens den yngste er fra omkring 1750. Under vestfløjen findes en kælder, der bl.a. har været brugt ved de specielle anledninger, hvor arresten på Klostertorvet har været udsat for overbelægninger. F.eks. blev kælderen benyttet som arrest i 1840'erne, hvor en tyveri- og hælersag fra omegnen blev optrevet.

Denne sag tog sit udspring, da 7 »hæderlige mænd« ihjelslog 4 medlemmer af en berygtet tyvebande, som holdt til i Stagsted. Myndighederne havde ikke kunnet stoppe banden, der i Østvendssyssel spredte frygt og terror, og da intet skete, tog de 7 loven i egen hånd og udryddede ondet.

Drabene medførte, at en kommission blev nedsat, og nu kom for dagens lys et vidtforgrenet net af ulovligheder, som tyveri og hæleri, der havde haft forbindelse med de myrdede.

I alt blev 169 dømt for disse forhold, mens 4 af de 7 selvtægtsmænd ved underretten i Sæby 13. marts 1843 blev dømt til »at have deres liv forbrudt«. Dødsdommene blev senere ændret til tugthusophold, der kom til at vare til 1848, hvor de 4 blev benådet. Sagen, der overalt vakte stor opmærksomhed, skyldtes egnens elendige sociale forhold. Det var det, der skabte de lovløse tilstande, som de 7 satte sig op imod.

Bygningen fungerede i 1700-tallet som købmandsgård, hvorfra købmand Jens Hansen Ell drev forretning. I 1801 ses en enkemadam Wadum at have ejet gården. Hun har haft den frem til 1837,

hvor møller Christian Aabel køber den. Han har ejendommen frem til 1857, hvor Herman Pettersen, der omtales som værtshusholder, overtager den. Strandingskommissionær Smidt ejer gården i årene 1861-64, hvorefter brygger C.W. Mayntzhusen kommer til. Mayntzhusen havde bryggeri i nabo-ejendommen, Søndergade 1, men havde store besværligheder med økonomien. Da tyskerne kom til Sæby i ulykkesåret 1864, fjernede de fra bryggeren en maltbrænder. Han var nu ikke den eneste, der måtte undgælde, for det fremhævedes i kommunalbestyrelsens forhandlingsprotokol, at »fremdeles er det os bekendt, at prøjserne havde taget mange andre ting her i byen, snart mod kvittering og snart uden kvittering«.

I 1871 blev Mayntzhusen indvalgt i byrådet, men opholdet der varede kun et års tid, da han næste sommer fik overdraget kæmnerhvervet mod at stille en kaution på 1000 rdl. En årrække holdt bryggeren, trods økonomiske problemer, fast ved ejendommen. I januar 1881 fik han beskikkelse som »vejer, måler og vrager i Sæby købstad«, men denne ekstraintægt nåede ikke at stabilisere økonomien tilstrækkeligt, for allerede i marts samme år gik han konkurs.

Boet blev gjort op og fra opgørelsen kan nævnes: 1 stumtjener til 6 kr., 1 fortepiano til 600 kr., 17 skilderier og 2 oliemalerier til 50 kr., 1 stor læderkuffert til 20 kr. og 3 små broderede skamler til 12 kr.

Fra bryggeriet nævnes bl.a. følgende effekter: 3 vogne, 1 hest, 8 spande, 4 mes-singhaner, 300 tomme flasker, 2 vaskekar, 1 humlesi og 1 maltbrænderi. Brygger Mayntzhusens indbo blev opgjort til

Konsulgården omgivet af gamle lindetræer. Fotograf fra omkring 1910.

den for datiden anselige sum af 5772 kr. Man prøvede flere gange at få ejendommene solgt, men først i august 1881 lykkedes det. I Sæby Avis fra 11.8. 1881 læses følgende: »Ved 4. auktion i mandags over det brygger C. W. Mayntzhusen tilhørende bryggeri med inventarium

bortsolgtes samme til strandingskommissionær N. Ørum Sæby, for 12030 kr., hvilket bud ved en skiftesamling i boet blev tillagt approbation«. Konsul Ørum, der altså i 1881 kommer til efter bryggerens konkurs, havde foruden bryggeriet også hvervet som stran-

dingskommissionær, hvis opgave det var at tage sig af strandingsgods og foretage salg og opgørelse over dette. Han var i en årrække medlem af byrådet. Først fra 1869-71 og derefter fra 1873-85. I 1885 ses han at have klaget over vægter Albertsen, fordi denne ikke hav-

de hjulpet en nat, hvor regnvandet trængte ind i kælderen, men klagen blev afvist af byrådet.

Statsbanen nåede 1871 Frederikshavn via Hjørring, det var den såkaldte Vendsysselsbane, og det udnyttede bl.a. Ørum, der også gav sig af med fiskeeksport, til at sende fisk til Hamburg og længere sydpå.

Da Sæby Bank blev oprettet i 1894, var konsulen medlem af den første direktion.

Ørum var en mand, der var driftig inden for handel, og som satte sit præg på det offentlige liv. Han var en lille mand, og ældre sæbynitter kan huske, at han ofte brugte 2 protokoller som underlag for bedre at kunne nå skrivebordet.

Konsul Ørum solgte i 1899 gårdens sydfløj til købmand Ole Petersen og hotel-ejer Clasen, men blev selv boende i vestfløjen til sin død i 1915.

I sydfløjen havde restauratør P. Chr. Aabolt fra omkring århundredeskiftet og frem til trediverne en beværtning, der i folkemunde kaldtes »Unter den Linden«.

Sæby kommune købte ejendommen i 1938 og indrettede, som tidligere nævnt, i 1960 bygningen til museum.

Sommerglæder i Clasens have. Skuespiller Poul Friis (tv) og hotelejer Clasen nyder et glas koldt øl. Fotoet blev senere anvendt som postkort.

Herman Bang og madam Clasen

Det var kunstnerne, der viste vej ud i sommerlandet. At tage på længere for-
nøjelsesture var i midten af forrige år-
hundrede ikke noget, der brugtes. Folk
fra København kunne højst driste sig til
at tage til Frederiksberg eller Hørsholm,
men efterhånden fandt kunstnerne ud
af, at der rundt omkring i landet var
mange muligheder for dem. Deres rute
førte dem efterhånden til Skagen med
Hornbæk som en tidligere station. Ma-
lere som P. S. Krøyer, Anna og Michael
Ancher, Carl Locher, Viggo Johansen
og Karl Madsen gav igennem deres bil-
leder fra Skagen og omegn mange lyst til
at drage nordpå, hvor man på badeho-
teller og pensionater slog sig ned om
sommeren for at nyde solen, luften og
det barske hav. Rejsen nordpå lettedes
betydeligt, da Skagensbanen i 1890 blev
indviet. Denne voksende skare af velbe-
slåede turister tog ikke blot til Skagen,
men fandt også til Sæby, hvor man op-
dagede en badestrand og et hyggeligt
miljø, der ikke havde noget af vestkys-
tens voldsomme præg over sig.
Tilstrømningen af turister til Sæby star-
tede for alvor efter, at man i 1883 havde
fundet Jernkilden, hvis vand havde en
styrkende og opkvikkende virkning.
Men inden kilden lokkede folk til byen,
havde mange malere søgt til Sæby, hvor
de i den gamle by og dens omliggende
arealer fandt et eldorado af motiver.
Der var havet, Sæbygårdskov med sin idyl-
liske å og hedearealerne, der alle
kunne tilbyde en maler inspiration og
udfordring. Nogle af de malere, der i
sidste halvdel af 1800-tallet arbejdede i
og omkring Sæby, var navne som J. H.
Bredsdorff, Chr. Zacho, P. Mønsted og
Vilhelm Groth, der omkring 1880 var en
såre hyppig gæst. Også Soya Jensen og

Holger Drachmann fandt arbejdsmulig-
heder omkring Sæby. En maler som Kaj
Dreus holdt en årrække til i byen, hvor
han især koncentrerede sig om at male
billeder fra skoven.

Før 1899, hvor Sæby fik jernbanefor-
bindelse med Frederikshavn og Ålborg,
var det en ret besværlig rejse at komme
til byen. Dagvognen til Frederikshavn
var den eneste regelmæssige forbindelse.
Derfra måtte den rejsende så tage toget
via Hjørring til Ålborg og videre sydpå.
I 1887 vakte det sensation, at den nor-
ske digter, Henrik Ibsen, kom til byen,
hvor han, som logerende på hotel Har-
monien, opholdt sig hele sommeren.
Men andre kunstnere fulgte efter. Det
var berømt som Drachmann, So-
phus Schandorff, Carl Ewald, Herman
Bang og Gustav Wied.

Den sidstnævnte boede i årene 1894-97
på »Rolykke«, der tilhørte godsforval-
ter Jacobsen, Sæbygård. Wied var net-
op blevet gift med Alice Tutein, der var
datter af godsejer Tutein, Høgholt.
Navnet »Rolykke« har Wied givet hu-
set, fordi der i den halvdel af huset, hvor
han arbejdede, skulle være ro, mens der
i resten af huset, hvor Alice og børnene
holdt til, skulle være lykke. Gustav Wied
var i konstant pengebød, og da familien
engang skulle komme på besøg, skrev
han: »Mad kan I ikke få hos os, den må
I tage på Clasens hotel«. Mens Wied
opholdt sig i Sæby, skrev han flere ting,
der kan henføres til byen. Det drejer sig
f.eks. om satyrspillet, »Centrum«, hvor
nogle af byens borgere, der var i strid
om, hvorvidt den nye jernbanestation
skulle placeres i den østre eller vestre del
af byen, blev portrætteret.

Novellen, »Da baby skulle på landet«,
foregår på Clasens hotel. Om hotelejer

Badeliv ved Sæby nordstrand ca. 1910. I baggrunden ses den sorte røgsky fra et udadgående dampskib.

Clasen oplyses det, at han »vejer 280 pund«.

Den af de tilrejsende kunstnere, der har givet det vægtigste bidrag indenfor litteraturen om Sæby, er Herman Bang. I begyndelsen af 90'erne ankom den syge, livstrætte og nedbrudte Bang til byen, hvor han indlogerede sig på Clasens hotel. Han var inde i én af de mange perioder, hvor han følte sig forfulgt på grund af sin homoseksualitet, som datiden ingen forståelse havde for.

Bygningen, der rummede Clasens hotel, havde i en række år i anden halvdel af 1800-tallet fungeret som købmandsgård med dels Christian Aabel og dels Ole Petersen som ejere. Sidehuset, der blev opført 1834, indeholdt lade, stald og kamre. Ca. 1890 blev bygningen omdannet til hotel — Clasens hotel.

Da den syge Herman Bang, med flere udsøgte impressionistiske romaner som »Tine« og »Håbløse slægter« bag sig, kom til Sæby, fik han en stor hjælp af sin værtinde, fru Clasen, der tit gik tur med ham og ellers plejede og passede ham. Bang fattede større og større kærlighed til byen, selv om dens smålighed og intolerance irriterede ham. I hotel Clasens have holdt de forsamlede kunstnere ofte fester, hvortil borgerskabet var inviteret. Ofte læste Herman Bang op eller holdt lovtaler over byen, mens glassene blev hævet og tømt. Omkring i haven, der stødte op til åen, var der hængt kulørte lamper, mens et lokalt musikkorps sørgede for musikken. Men som for så mange andre kunstnere kneb det for Herman Bang at få pengene til at slå til, og han skyldte ofte mange forretningsdrivende i Sæby. En dag bestemte nogle af dem, at de ville have deres penge og gik derfor til hotel-

let for at træffe digteren. Den senere sparekassedirektør P. Lund var af sin fader blevet sendt afsted for at få familiens tilgodehavende, og han blev nu af de andre valgt til at gå ind og afkræve Bang deres tilgodehavende. Imedens stod de andre udenfor og ventede. »Jeg traf Herman Bang ude i en bagbygning, hvor han stod og underholdt fru Clasen, jeg kendte hans stemme. Jeg klemte på med mit ærinde. Og det lykkedes mig at få de penge, som min fader, guldsmeden, havde tilgode, nogle og fyre kroner, i to omgange«.

Opholdet i Sæby udmøntedes i den lille roman, »Sommerglæder«, der udkom i

1902, og hvori byens borgere og især hotellets værtspar, hr. og fru Clasen måtte holde for. Clasens hotel er i romanen omdøbt til Brasens hotel. Martine Clasen, der er romanens Jansine Brasen, var meget chokeret over Bangs fremstilling af hende og hendes hotel og lukkede sig inde, opløst i gråd, da hun havde læst romanen. Hun var dybt ulykkelig over, at Herman Bang således — efter hendes mening — udleverede hende. Hun fremstår i fortællingen som et forslidt og fortravlet menneske, der må klare alverdens småting uden hjælp fra sin dovne mand. I begyndelsen af romanen giver Bang hende denne be-

Indgangen til alderdomshjemmet — det tidligere Clasens hotel.

skrivelse: »Hun havde engang været stadselig at se«.

»Sommerglæder« foregår inden for et døgn. Det døgn, hvor provinsbyen får besøg af et hold turister og derved kommer med i flokken af eftertragtede badebyer. Sæby havde jo haft lejlighed til at følge turisternes ankomst til Skagen, og man ville gerne have sin del af turistinvasionen. »Det kunne sgu få sin betydning for byen... og sådan«, siger en af byens borgere. En anden svarer: »Det ser man på Skagen«. Ifølge bogen havde dog det bedre borgerskab sine betænkeligheder. Konsulinden siger et sted: »Hvem ved også, hvad det vil blive for elementer, man fik tilført byen, selvom man naturligvis ikke blandede sig imellem dem«. Provstindens betænkeligheder gælder Brasens: »Men måske var det det bedste, om det hele blev til ingenting. Det kan jo dog virkelig — vi kender jo allesammen den stræbsomme og gode fru Brasens små skrøbeligheder — let komme til at prostituere byen«.

Men invasionen af turister kommer. Ingenting er i orden, så mens fru Brasen beder Vorherre om hjælp, skriger Brasen: »Hvor er Nielsen? Hvor fanden er Nielsen? Hvor satan er staldforpagteren?« Tjeneren Christian, der ikke var vant til et sådant rykind, forsvinder ud til døren med hjertet. »Al forskrækkelse slog sig straks på hans mave«.

Bogen giver et glimrende tidsbillede af den brydningstid, som årene i 1890'erne var. De første tekniske vidundere er kommet frem. Hos borgmesteren har man fået telefon og hos manufakturhandleren er der installeret »en mekanisk kasse«. Hos dyrlægen drikker man whisky, og de unge anlægger sports-

dragt, når de skal på cykeltur. Men også de store forskelle mellem byens beboere kommer tydeligt frem. Mellem byens småhandlende og tjenestefolk og den herskende klasse: konsulen, lægen, apotekeren og provsten, er der et uoverstigeligt svælg. Her er der ikke noget der hedder lighed og broderskab. Også blandt sommergæsterne er der standsforskelle. Den ene fløj, der repræsenteres af 4 kommunelærerinder, et par grossererere og nogle unge cyklistere, står overfor det bedre borgerskab, der tilmed på deres side får forstærkning af en generalkonsul med familie. Om aftenen er der dans på hotellet, og her er det, at generalkonsulinden kommer med følgende klassebevidste udtalelse: »Hvor det egentlig er underligt at sidde og se på alle de mennesker, som ikke hører os til; det er dog som altid at være på komedie«. For hende er andre kun den behagelige kulisser, der stadig sikrer hende et privilegeret liv.

I bogen findes personbeskrivelser, som nok kunne støde de karikerede. Manufakturhandler Frederik Rist — virkelighedens Albert Kindt — og hans familie fik følgende salve: »Hr. Rist, der så ud, som bestod han kun af sine egne klæder, var med familie og husstand vegetarianere«. »Samtlige medlemmer af familien var knoklede, men ellers kraftige«. »Familien Rists liv var en fortsat timetabel, som fru Rist havde i hovedet«. Byens apotek beskrives således: »Apoteket var en bygning, der lignede et ligkapel. På hver sin side af døren fandtes to søjler, som begge var en smule skæve, hver til sin kant, og som uvilkårligt henledede tanken på stamperne af et par tårepile. Over disse søjler var ordet Apothek malet med sort«.

Tonen i »Sommerglæder« er let, luftig og lystig. De mange impressionistiske små optrin danner et hele, der giver os lillebyen, dens beboere og de »fremmede«, turisterne, som Herman Bang selv tilhørte.

Da »Sommerglæder« i 1902 udkom, var man i Sæby og især hos familien Clasen forargede. Man syntes ikke, at Bang havde givet en fordelagtig skildring af byen og dens beboere. Idag synes vi, at fortællingen er harmløs, men familien Clasen tilgav aldrig Bang hans beskrivelse af deres hotel og af dem.

»Sommerglæder« blev i 1940 indspillet som film med Svend Methling som instruktør. I hovedrollen som ægteparret Brasen, brugte han Ellen Gottschalck og Rasmus Christiansen. Filmen blev ved sin fremkomst stærkt rost for gode skuespillerpræstationer og for den fine miljøbeskrivelse. Optagelserne fandt nu ikke sted i Sæby, men i Dragør.

Efter den gyldne periode omkring århundredeskiftet med de mange indlogerede kunstnere og sommergæster, fik hotellet større problemer og førte en stadig mere hensygnende tilværelse under skiftende ejere. I dag findes der intet Clasens hotel, men derimod rummer bygningen byens alderdomshjem, idet kommunen i 1920 købte bygningen til dette formål. I årene 1920-33 var der indrettet kommunkontor i bygningens vestende. Hverken bygninger eller have har gennemgået store ydre forandringer siden storhedstiden. Dog er en keglebane beregnet til hotellets gæster fjernet.

*Prospekt fra Algade med Clasens hotel og Aabolts
beværtning.*

Det svære liv

Får man fat i et litteraturleksikon eller en tilsvarende historie, vil man oftest lede forgæves efter navnet Adda Ravnkilde. Hendes navn er efterhånden blevet skjult af glemselens tåger i en sådan grad, at navnet faktisk kun kendes af en ganske snæver kreds. Men helt er mindet om hende ikke dødt i Sæby. Går man ned ad Algade vil man på den tidligere dommergårds facade se en rødbrun marmorplade med følgende korte oplysning:

»ADDA RAVNKILDE
30/7 1862 30/11 1883
HER HAVDE HUN SIT HJEM
DA HUN SKREV
JUDITH FÜRSTE«

Pladen blev først sat op i 1959, altså få år før 100-året for hendes fødsel. Men hvem var da denne kvinde, hvis liv resulterede i disse få ord på en mindeplade?

Hun blev født i Sakskøbing 30/7 1862 og fik navnene Adele Marie, men brugte senere ikke disse navne, men istedet det mere velklingende Adda. Da George Brandes kort før hendes død spurgte hende, om Adda var et kælenavn, svarede hun: »Det er det navn, jeg gerne en gang vil gøre bekendt«.

Faderen, Christian Claudius Ravnkilde, var en række år — 1874-80 — birke-dommer på Fanø, hvor Adda hos en engelsk guvernante fik en god intellektuel opdragelse. Hun lærte at tale og skrive engelsk som en indfødt og fordybede sig voldsomt i romantikeren Lord Byrons digte. Men også filosofi og historie havde hendes bevågenhed. Især interesserede hun sig for Den franske Revolution og napoleonstiden.

Da Adda var 19 år gammel, drejede hendes livsbane mod nord. Familien

flyttede 1881 fra Fanø til Sæby, hvor stillingen som by- og herredsfoged ventede faderen. Denne var en mand, der kendte sit eget værd, og han følte sig som højtstående embedsmand højt hævet over lillebyens borgerskab. Mo-

Adda Ravnkilde

deren, Margrethe Kathrine Vilhelmine Ravnkilde, var en sart person, der ikke tålte, at der blev røget tobak i de fine stuer. Der har mellem forældrene og Adda ikke været nogen stor fortrolighed. I hjemmet, hvor Adda levede, var tonen kristen og konservativ, og hun fik en streng opdragelse. Når Adda forsøgte at diskutere datidens nye tanker — det kunne være Darwins teorier eller den spæde kvindefrigørelse — blev hendes argumenter slået ned med hård hånd. Her — i Sæby — og i tiden før, udmøntedes hendes indre spændinger og voldsomme higen efter berømmelse i roma-

nen, »Judith Fürste« og de to fortællinger, »En Pyrrhussejr« og »Tantaluskvaler«, samt flere digte.

I digtet »Ved havet«, der er på 9 vers, er det tydeligt, at den unge pige føler en voldsom usikkerhed ved livet. Hvor skal jeg hen? Hvor skal min færden ende? Hvor går jeg hen, når jeg i havet drukner? Det er nogle af de spørgsmål, hun i digtet stiller. At hun føler sig bundet af provinsbyen og ønsker at bryde båndene lyser ud af disse linjer:

»en åndens flagren på de unge vinger,
der standses af de bånd, som ned dem
tvinger«.

Livslede og forberedelse til døden skinner også ud af digtet, der må være skrevet mellem 1881 og 1883. Nemlig i tidsrummet mellem familiens ankomst til Sæby og Addas voldsomme død. 7. vers er et tydeligt eksempel herpå:

»Jeg har det håb, at fuglen bagved hav
en hvile for sin trætte fod vil finde,
jeg har det håb, i landet bagved grav
til rette havn vil skibet en gang vinde.
Jeg har det håb, at i det skjulte vil
nok bølgen nå, og skylle op på stranden,
jeg har det håb, at selv et sandskorn vejer
i Herrens hånd, som gav den svage seier«.
Gennem veninden, Lizzie Miller, fik hun indblik i de nye naturalistiske strømninger indenfor litteraturen, som f.eks. de franske forfattere Zola og Flaubert repræsenterede. For at disse mange syndige tanker ikke skulle fordærve pigebarnet, fandt faderen en plads til hende som guvernante i Snoldelev præstegård. Efter færdiggørelsen af sine fortællinger gik der dog lang tid inden borgmesterdatteren — faderen var foruden by- og herredsfoged også kongevalgt borgmester — vovede at vise andre det, hun havde skrevet. At skrive var dengang

ikke noget embedsdøtre skulle beskæftige sig med. Den, hun valgte at vise sine skrevne ting for, var ingen ringere end datidens store kulturpersonlighed, George Brandes, der måtte være den ideelle dommer. Manuskriptet til »Tantaluskvaler« blev i efteråret 1883 sendt til Brandes, der et par uger efter fik besøg af den unge forfatterinde, som på dette tidspunkt var flyttet til hovedstaden for dér at uddanne sig til lærerinde. I København boede hun på et pensionat på Frederiksberg.

Hvordan var så Brandes' vurdering af manuskriptet og den unge kvinde? Manuskriptet til »Tantaluskvaler«, der fortæller om en ung provinslærerindes ensomme liv og forelskelse i en gift greve, »røbede evner, der hos så ungt et væsen måtte overraske«. Men der var flere mangler, så litteraten rådede Adda til, at »opsætte sin offentlige optræden endnu nogen tid, indtil denne kunne finde sted med større virkning«. Personen Adda fik af Brandes følgende karakteristik: »Hun var naturlig, alvorlig, 21 år gammel, med klare og kloge øjne. Der var noget åndeligt og dristigt ved blikket. Over skikkelsen, som i den mørke dragt var ganske dameagtig, men hvis holdning manglede sikkerhed og frihed, var der noget, der tydede på tidlig kamp og sorg, en vanskelig situation eller lignende«.

Ordene »alvorlig«, »tidlig kamp og sorg« og »en vanskelig situation« slår stærkt imod en. En ung kvinde, der er tidligt åndeligt udviklet, og som har haft svære indre kampe. Hun har brændende uforløste kunstneriske ambitioner og haft en kærlighedsaffære i Sæby, og da hun heller ikke føler, at familien forstår hende, kan alle disse faktorer have spil-

let ind, da hun en god måneds tid efter fattede den ulykkelige beslutning om at tage sig af dage.

Brandes havde under samtalen overtalt Adda, der ikke følte nogen større lyst til lærerindeuddannelsen, til at melde sig til et studenterkursus hos en lærer, »under hvis vejledning hun i få uger gjorde ualmindelige fremskridt«.

Men denne forandring og opmuntring var ikke nok til at fjerne livsleden og

Ravnkildes familiegavsteden på Sæby kirkegård. Addas sten er udformet som en opslået bog.

Fotografi fra slutningen af 1920'erne. Man bemærker gaslygten, der var i brug indtil 1931.

mismodet. Natten mellem 29. og 30. november 1883 begik Adda selvmord uden at kende Brandes' vurdering af romanen »Judith Fürste«, som hun kort efter samtalen med ham havde afleveret til hans vurdering.

Efter Addas visit hos Brandes så denne hende to gange inden selvmordet. Første gang, da han på universitetet bad hende om at have tålmodighed med hans læsning af »Judith Fürste«, da han var stærkt ophængt og anden gang dagen før selvmordet, hvor hun havde overværet en af hans berømte forelæsnin-

ger. Da havde hun mærkværdigvis været både »oprømt« og »livlig«, som Brandes senere berettede.

I Sæby blev borgmesterdatterens pludselige død offentliggjort på følgende måde i den lokale avis, Sæby Avis: »At vor elskede, ældste datter, Adda Marie Ravnkilde, er afgået ved døden uden forudgående sygdom, bekendtgøres herved af hendes dybtsørgende forældre og søskende«.

Hun blev 6/12 1883 begravet på Sæby kirkegård.

Mens Adda levede opnåede hun ikke

den store offentligheds anerkendelse, men posthumt fik hun lov at smage berømmelsens frugter. Gyldendal udsendte 1884 hendes to bøger. Først »Judith Fürste« og senere på året, »To fortællinger«, som indeholder, »En Pyrrhussejr« og »Tantaluskvaler«.

I »Judith Fürste«, som er skrevet i Sæby, hører vi om den unge Judith og hendes forelskelse i godsejeren Johan Banner. Bag disse opdigtede navne finder vi Adda Ravnkilde og den 17 år ældre godsejer P.B. Scavenius til Voergård. Adda og Scavenius nærrede hede

følelser for hinanden, men en fastere forbindelse blev det ikke til. Måske på grund af de stærke krav om selvstændighed, som hun fremsatte. Noget, der var ganske uhørt på den tid, hvor kvindebevægelsen var i sin vorden, og mandens ord var lov. Affæren påvirkede hende dybt og var sikkert også en af årsagerne til den tragiske død.

I romanen giver hun provinsbyen, Sæby, og hendes forhold til den følgende beske karakteristik: »Hun blev fængslet i lilleput forhold, hvor hele maskineriet gik så jammerligt småt, så naivt åbenlyst, hvor middelmådigheden florerede, kryberiet herskede, til en lille by, hvor det, at slutte sig inde i sig selv, var en forbrydelse, fordi alt dér skulle stilles i glaskab som offentligt ejendom, kritiseres og bedømmes, kort give emne til sladder, og det kunne Judith ikke være med til«.

At hun i den foragtede lilleby ikke har

haft nogen hjerteveninde eller fortrolig i familien fortæller følgende passage: »Hun valgte sig ingen veninde blandt de unge piger, med hvem hun kunne drøfte skandaler, forlovelseshistorier eller modepynt, hun holdt sig for sig selv og blev tillagt prædikatet »vigtig«. Hun var så tavs i selskaber, ved kaffegilder og chokoladesammenkomster, at byens damer var enige om, at kalde hende »muggen« og vistnok temmelig indskrænket. I hjemmet var det ikke bedre«. Hendes interesser har ligget andre steder, end hvad borgerskabets døtre har kunnet acceptere — hun har været anderledes. Adda Ravnkildes to bøger er i dag næsten ukendte, men de havde datiden en god del at sige. Hvad hun skrev var stærkt selvbiografisk præget og indeholdt en bitter misfornøjelse med kvindens stilling i samfundet. Skuespillet, »Et dukkehjem«, hvori Nora Helmer, tager konsekvensen af undertrykkelsen

og forlader hjemmet, har Adda uden tvivl stiftet bekendtskab med, idet Ibsen skrev det i 1879. I hendes bøger findes mange træk, der viser os Adda og hendes miljø og hendes dragning mod selvmordet. Hendes forfatterskab er et resultat af en stærk sjælelig kamp i forbindelse med det borgerlige miljøes påvirkning. Det skabte hendes emanciperede tanker og anbragte hende derved langt fremme i kvindesagsforkæmpernes rækker.

Idag er hun glemt, men Brandes' interesse for hende tyder på, at hun dengang ikke var en helt ligegyldig person. I forordet til »Judith Fürste« kalder han hende for »det stakkels geniale barn«, der, hvis hun havde levet, »var blevet en af de personligheder, af hvilke der altid er for få i et land, en af dem, der frembringer værdier og lægger et lod i vægtskålen på det godes og nyttiges side«.

En Kongens mand

»Hans Grams gård«, det gule bindingsværkshus, som ligger skråt over for den tidligere dommergård, har fået sit navn efter dets mest kendte ejer, borgmester Hans Nielsen Gram. Huset er i et stokværk med kraftige egebindinger og fremstående bjælkehoveder. På et bræt over porten læses: »Gud bevare din indgang oc udgang. Er Gud med os hvo kand daa ver imod os«. Datoen 3. juli 1624 er udskåret i brættet, ligesom initialerne H.N.B. og K.M.D. findes derpå. H.N.B. står for Hans Nielsen Borgmester, mens de øvrige initialer er hustruens, Katrine Markvorsdatter. Hans Nielsen blev først borgmester i 1627, så årstallet 1624 må betyde det år, hvor huset blev købt, og porthammeren er derfor nok først sat op nogle år efter, at borgmesterværdigheden blev opnået.

Hans Nielsen brugte ikke selv navnet Gram, der sikkert er knyttet til ham, fordi han antagelig stammede fra Gram i Sønderjylland. Hans efterkommere førte alle navnet Gram. Hans Nielsen menes at være født engang i 1580'erne, og i en ansøgning fra 1646 fortæller han følgende om sin ungdom: »udi min ungdoms tid min bedste tid til hove har sleet både i kongens tjeneste og andre godtfolks«. Måske har »kongens tjeneste« været flåden, hvor han kan have arbejdet, inden han blev bosat i Sæby, hvor han slog sig ned som købmand. Fra Sæby drev han købmandshandel og sejladis i et sådant omfang, at han må betegnes som storkøbmand. På et tidspunkt havde han også stillingen som tolder, der årligt betaltes med 20 rdl.

Resultatet af Christian den 4.'s stormagtsdrømme og dermed følgende indblanding i Trediveårskrigen, blev som bekendt, at Wallensteins tropper for-

fulgte de slagte danske styrker nordpå, hvor Jylland blev besat. Vendsyssel blev nået i oktober 1627. Herremænd og det velbjærgede borgerskab flygtede skyndsomt fra egnen og slog sig ned på Læsø eller i Norge. Da de tyske lejesoldater nåede Sæby, var den gode borger, Hans Nielsen, stadig tilbage, og han blev nu af de kejserlige tropper tvunget til at være borgmester, og »hvad jeg fattige mand af dennem lidt haver, er Gud bekendt«.

Besættelsen af byen varede frem til pinsen 1629, men Hans Nielsen blev ikke i byen i hele dette tidsrum, idet han med en lille åben båd sejlede til »Bohus og gav Hans Majestæt fjendens anslag tilkende, hvilket var ganske kært«. Borgmesteren viser sig altså som den gode patriot og bringer med fare for sit liv Christian den 4. forskellige oplysninger om fjenden. Først efter fredsslutningen i maj 1629, hvor Danmark må love ikke mere at blande sig i krigen mellem protestanter og katolikker, vender Hans Nielsen tilbage til bindingsværkshuset i Algade.

Økonomien har sikkert ved hjemkomsten været anspændt, men han kom til syneladende hurtigt på fode igen og blev fra 1633 igen borgmester.

Hans Nielsen var gift to gange. Først med Katrine Markvorsdatter, der døde 1640 og året efter med Anne Jensdatter. Katrine deltog 1623 sammen med 13 andre kvinder i »pigemalkning« på rådhuset, hvor man ville konstatere hvem af byens unge piger, der var moder til det nyfødte barn, som var fundet myrdet i kirken. Man fandt intet afgørende bevis, men en Anna Annasdatter blev udpeget som den skyldige og hendes sag overført til landstinget.

Algadeidyl ca. 1900. Til venstre renæssancehuset, som borgmester Hans Gram ejede. De støvlformede knægte tyder på, at huset oprindeligt har været i 2 etager. Ejendommen er desværre senere blevet gennembrudt af Hans Gramsvej. I baggrunden skimtes Clasens hotel og helt til højre ses Adda Ravnkildes hjem.

Anne Jensdatter, der skænkede Hans Nielsen en del børn, omtales et sted, som den »ærlige, gudfrygtige, fromme, fine og dyderige kvinde«.

Omkring tiden for dette andet ægteskab stod borgmesteren på sin karrieres højdepunkt. Forretningen gik strygende, og borgmesterembedet var stadig hans. Men igen kom Christian den 4.'s krigerdrømme i vejen for en rolig udvikling. Mens den svenske hær fejrede triumfer i Tyskland, lod den irriterede og misundelige danske konge Øresundstolden sætte i vejret, foruden at han chikane-rede svenskerne, alt hvad han kunne. Men i slutningen af 1643 tabte svenskerne tålmodigheden og sendte fra Tyskland en hærafdeling op i Jylland. Igen måtte den arme landsdel holde for. Krigen fik senere efter den svenske øverstkommanderende navnet Torstenssonkrigen.

18. januar 1644 krydsede de svenske dragoner den tilfrosne Limfjord og efter at have knust den vendsysselske folkevæbning ved Nørresundby, gik det gnidningsløst nordpå. Sæby blev 20. januar nået af to regimenter dragoner, som de følgende dage ikke sparede byens befolkning. Sølv, penge og forråd måtte afleveres til den svenske besættelsesstyrke, som blev ledet af Heinrich von Sack, der opslugt sit hovedkvarter på Voergård.

Snart fik Hans Nielsen — byens øverste embedsmand — en skriftlig ordre fra obersten til at skaffe en båd og mandskab, der skulle føre en svensk kaptajn til Sverige med en »del brevskeber«. Hans Nielsen havde nu ikke i sinde at hjælpe svenskerne, så han sørgede for, at de folk som skulle sejle den svenske kaptajn over Kattegat, var »folk, som

mig tilforn af barndom havde tjent og medsejlet«. Folk, som kendte Hans Nielsen som eksporterende købmand, og som før havde sejlet for ham. Skipperen, som Hans Nielsen fik fat i, var fra Ålborg og sammen med sine folk fik han af den modige borgmester besked på at sejle til København med den svenske kaptajn og hans breve.

Hvis dette ikke kunne lade sig gøre, skulle svenskeren slås ihjel og brevene afleveres til kong Christian. Men det kunne lade sig gøre. Omkring 1. februar 1644 nåede fartøjet København, hvor både breve og svenskeren blev afleveret. Men denne Gøngelhøvdingeagtige optræden blev dyr for Hans Nielsen og Sæby. Da oberst von Sack fik at vide, at brevene og kaptajnen var endt i København, blev 50 ryttere sendt til Sæby. Beboerne blev jaget fra hus og hjem, nye krigsskatter blev pålagt byen, og en del borgere blev kastet i fængsel, hvorfra de af kvinderne måtte løskøbes. Hans Nielsen fik en økonomisk ruin ud af sin gavtyvestreg. Desuden måtte han snart flygte fra Sæby, hvor hans stilling var truet, til København. Tilbage blev børnene og Anne Jensdatter, der igen var højgravid.

Efter et års krigshandlinger måtte Danmark slutte fred, den såkaldte Brømsebrofred, ved hvilken Sverige fik Gotland, Øsel, Härjedalen og Jämtland, samt slap for at betale Øresundstold. Danmark var forarmet og amputeret og i Sæby, som Hans Nielsen nu vendte hjem til, så det ikke opmuntrende ud. I en beretning affattet af borgmesteren og underskrevet af denne og fire rådmænd hedder det, at »den fattige borgerskab er ganske forarmet og på adskillige steder udi stor borg og gæld,

som en part aldrig kan betales«.

Trods denne sørgelige tilstand kunne Hans Nielsen samme år som krigen sluttede, 1645, bygge en ny latinskole i Sæby. Bygningen af skolen havde sikkert inden krigens udbrud været så fremskreden, at den hurtigt kunne gøres færdig. Borgmesterens første hustru, Katrine Markvorsdatter, fik mærkværdigt nok sine initialer på huset. Hun, der døde uden arvinger, havde måske tidligere ytret ønske om at give noget til skolebygningen, og det var uden tvivl for at ære hende, at Hans Nielsen fik hendes initialer sat op. For at skaffe penge til byggeriet solgte Hans Nielsen en del jord, og det indkomne beløb blev givet til den nye skole, således at Katrienes ønske kunne opfyldes.

Svenskerne havde påført Hans Nielsen store økonomiske tab, og for at få disse opvejet, sendte han i 1646 en ansøgning til Christian den 4. for at få nogen godtgørelse for sin patriotisme. I brevet kalder han sig for »fattige, gamle og bedrøvede mand« og fortæller, at da han kom tilbage fra København, »havde jeg ikke så meget, jeg kunne hælde mit hoved til«. For at afhjælpe disse sørgelige forhold ansøger den »gamle, bedagede mand« om at få en »liden bondegård liggende udi Aalborghus len i Kær herred udi en by hedder Gaaser«. Borgmesteren håber, at få den »uden landskyld og arbejde (det må være hoveri han tænker på) udi min og fattige hustrus livstid«. Hvis den nådige konge ikke vil give ham gården, er han skyld i, at »jeg fattige mand på min alderdom nødes min føde hos godtfolk at bede«. Men trods disse indtrængende bønner og udvist patriotisk sindelag fik den »stakels, fattige mand« ikke gården.

I 1648 afgår den agtværdige og stræbsomme Hans Nielsen som borgmester. Samme år som Christian den 4. udslidt, træt, desillusioneret og skuffet i sine stormagtsdrømme dør på Rosenborg slot. Christian var den konge, som Hans Nielsen kæmpede og led for. En konge som havde store planer med Danmark, Norge og sig selv, og som skabte stolte bygninger, som vi alle kender ham for. Men også en konge, der havde ambitiøse krigerdrømme, der så sørgeligt blev knust dels af Wallensteins lejesoldater og dels af svenske dragoner. En konge der sendte Ove Gjedde mod Ceylon, men kun opnåede den ringe koloni i Trankebar, og som samtidig viste forudseenhed ved at prøve at finde en anden søvej til Indien. Den søvej, som Jens Munk skulle finde, men som endte med ekspeditionens delvise udslættelse af skørbug i den arktiske vinter i Hudson Bay. Christian den 4. var en konge, som satsede højt, men faldt dybt og efterlod sig et forarmet Danmark.

Året efter kong Christians død prøvede Hans Nielsen igen med en bønsskrivelse. Denne gang til den nye konge, Frederik den 3. I dette brev taler han om »den troskab, jeg mente og beviste min allernådigste konge og mit fædrene land«. Formålet med ansøgningen er at få en gård i Hov i Sennels sogn. Og denne gang lykkes det. 7. juli 1649 får han bevilling til i resten af sin levetid at nyde den årlige indtægt af denne gård. Senere fik hustruen lov til at nyde indkomsten efter Hans Niensens død.

Selvom gården lå i Thy, blev familien boende i Sæby, hvor Hans Nielsen fik en del besværligheder med regnskaberne fra sin tid som borgmester. For årene 1646-48 var der ikke blevet betalt by-

Hans Grams gård, som den fremtræder i dag med smukt optrukket bindingsværk og porthvælving med inskription.

skat, og da der fra lensmanden på Sejlstrup, Sten Bille, blev presset på for at få den inddrevet, greb magistraten ind og bad kongen om, at byen måtte slippe, da det ellers ville blive borgernes ruin. Kong Frederik indvilligede på den betingelse, at Sæby så til gengæld droppede sit krav om at få tilskud til de udgifter, der under krigen havde været ved at have haft ryttere og soldater indkvarteret i byen.

Senere — i 1651 og 1653 — blev Sæby rykket for kronens tilgodehavende skat-

ter for årene 1649-51. Her blev Hans Nielsen igen indblandet, da man skulle se, hvordan det forholdt sig med byens regnskaber. Hans Nielsen havde i de sidste 15 år, han havde været borgmester, ikke aflagt regnskab, men han tilbød straks den nye borgmester, Peder Christensen Knivholt og to rådmænd, at han skulle klarere for byens regnskaber, så han har ikke været insolvent på dette tidspunkt.

Efter dette intermezzo er der ikke meget, der findes om Hans Niensens se-

neste år. I 1662 ses han omtalt som debitor for 9 sletdaler »til salig Samuel Hermansen Gesmells bo«, men ellers lægger der sig et anonymitetens slør over hans sidste år. Dødsåret for Sæbys første store personlighed kendes ikke. Det kendes derimod for hustruen, »den dygtige, bedagede matrone Anne Jensdatter, fordom salig borgmester Hans Niensens efterladte enke«, der den 27. august 1686 blev, »til sin hvilested udi kirkens kor hæderligen bestediget«.

*Provinsidyl fra omkring århundredeskiftet i Al-
gade — og ikke Strandgade, som der fejlagtigt
står på prospektet.*

En gavmild giver

Ved siden af præstegården ligger et gult hus, hvorpå følgende indskrift står at læse:

»SÆBY HOSPITAL
STIFTET AF BORGMESTER
CHRISTEN RUUS OG
HUSTRU ANNO 1712«

Denne bygning er nært forbundet med den gode borger Christen Lauridsen Rhuus' navn, da det hospital, som huset rummede, blev oprettet af ham.

Chr. Rhuus, der blev født 1646, var søn af borgmester Laurids Nielsen Rhuus og Anne Riber. Som en anden af byens iøjnefaldende personligheder, Hans Nielsen, ernærede Chr. Rhuus sig som købmand. I en alder af 25 år blev han rådmand og to år senere — i 1673 — blev han udnævnt til 2. borgmester. En stilling, han beklædte til 1682, hvor magistraten blev afskaffet, og han selv udnævnt til byfoged i Sæby og det nærliggende Fladstrand. Resten af sit liv beholdt han denne stilling. Som embedsmand havde Rhuus orden i tingene i en periode, der var mærket af depression og nedgangstider. Noget, som Sæby mærkede hårdt, da Fladstrand samtidig sugede mange mennesker til sig. 1. borgmesteren, toldereren Christian Hansen Ferslev, og Rhuus gik ikke særlig godt i spænd sammen. Forholdet var i flere år så anstrengt, at toldereren aldrig mødte frem i rådstueretten, men lod Rhuus klare borgmesterarbejdet. Da Rhuus samtidig havde besvær med Mads Nielsen Bangsbo, der var den eneste af de to rådmænd, der boede i Sæby — den anden boede i Fladstrand — besluttede han i 1679 at tage sin afsked som borgmester, »for en og anden ham højvigtig årsags skyld«. Men ansøgningen blev trukket tilbage, da byens bor-

gere bad ham blive på posten. Chr. Rhuus' fader døde i 1672, og da boet blev gjort op, viste det sig, at byen skyldte boet en del penge. Dels havde Laurids Nielsen Rhuus borgmesterløn tilgode for 18 år, og dels havde han lagt penge ud for byen. Men byen var fattig og kunne ikke betale. Derfor blev aftalen, at Sæby by gav arvingen Chr. Rhuus et stykke jord syd for byen. Det område, der blev kaldt for »Mojen«. Området var ikke stort nok til helt at dække arvingernes krav, men Rhuus viste forståelse for byens besværlighe-

Kirkeskibet »Trekroner« fra 1694. En af de talrige gaver fra Chr. Rhuus og hustru.

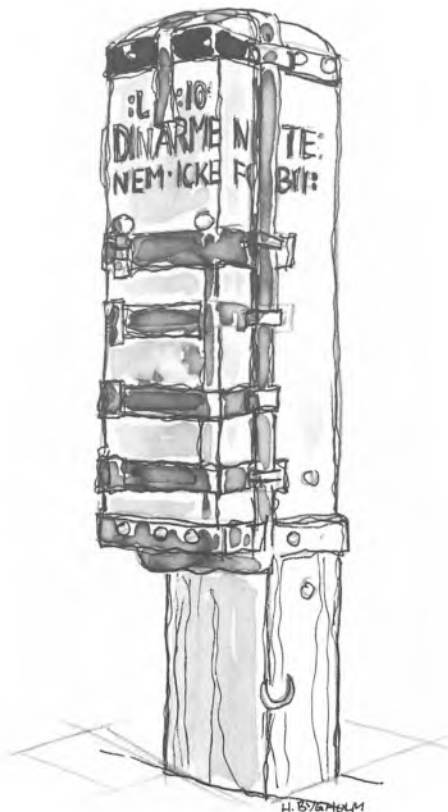
der og kvittede restbeløbet. Da Rhuus havde fået det pågældende jordstykke, lod han det indhegne og planere, og der fremkom derved en god eng til kreaturgræsning.

At Rhuus havde fået »Mojen« passede dog ikke alle. Fra en anonym borger blev der klaget og forlangt, at jordstykket igen skulle afleveres til byen. Eventuelt mod en mindre erstatning. Klagen var blevet sendt til en kommission, der i 1682 var blevet nedsat for at undersøge købstædernes forhold. Kommissionen sendte skrivelsen til Sæby for at man dér kunne foretage en undersøgelse af sagen. Rhuus gav ved et rådstuemøde sin fremstilling af sagen og mente, at klagen kun var fremsendt for at ophidse byens borgere imod ham. Rhuus fik fuldtud medhold af borgerne i Sæby, der erklærede, at de var godt tilfredse med ordningen, og at den anonyme klager havde uret.

Chr. Rhuus var samler. Samler af antikviteter, natur- og kunstgenstande og rariteter. Biskop Bircherod, der ofte besøgte Sæby på visitats, fortæller i én af sine dagbøger om Rhuus' raritetskammer, hvortil han fik lov til at komme. Fra anden side hedder det om Rhuus: »Han er og berømt i antikviteter«. Men samlingen blev ikke bevaret for eftertiden, da Rhuus' gård i 1703 gik op i luer. Både raritetskammeret, flere hundrede tønder korn og »13 gode køer« blev flammernes bytte.

I adskillige år var Chr. Rhuus og sognepræsten i Sæby, Melchior Christensen Hjardemål, rygende uvenner. Til sidst blev uvenskabet afgjort ved Viborg landsting, der afgjorde sagen til Rhuus' fordel, idet præsten skulle betale 50 rdl. i omkostninger, samt offentlig give

Rhuus en undskyldning. Undskyldningen blev af hr. Melchior fremlagt på bytinget i Sæby med følgende ord, som sikkert har kostet ham stort besvær at få frem: »Jeg Melchior Christensen Hjardemål bekender herved, at jeg uden nogen given årsag her ved Sæby bytings ret den 2. september 1697 meget groveligen og uforsvarligen har angrebet og skældet borgmester Chr. Rhuus

Fattigblokken, som Chr. Rhuus ca. 1673 lod opsætte i Sæby kirke for at hjælpe byens fattiglemmer, der ved Mogens Juels hospitals brand i 1657 havde mistet et tilholdssted.

på sin ære og dermed gjort ham største uret, hvilket jeg efter de højædle, velbårne herrer landsdommeres dom hermed hos hannem afbeder og derforuden erklærer hannem, at jeg intet andet med hannem ved, end hvad en ærlig mand vel egner og anstår i alle måder«. Hvad præsten har beskyldt Rhuus for vides ikke, men han må i hvert fald sluge ordene igen.

Dog et godt forhold mellem de to kombattanter nåedes ikke med det samme. Rhuus klagede i året 1700 over, at hr. Melchior drev købmandshandel til skade for byens borgere, og senere samme år var det Rhuus, der rejste sig, da biskop Bircherod ved visitatsen spurgte, om nogen fra menigheden havde noget at udsætte på præsten. Jo, det havde Rhuus. Han fremførte en række klager, som biskoppen dog affærdigede som betydningsløse og udtryk for hans »giftige og ulæskelige had«.

Biskoppen gjorde sig stor umage for at skabe fred mellem de to embedsmænd, men allerede nogle måneder efter visitatsen i Sæby, klagede Chr. Rhuus igen over hr. Melchior. Rhuus var på besøg hos biskoppen i Ålborg, og under midt dagen kom følgende problem frem: Præstens kone, Beate Marie Madsdatter, tjente — efter Rhuus' mening — uretmæssigt lidt penge ved af dårligt mel at bage de småkager, som hr. Melchior brugte som alterbrød. Også dette problem måtte biskoppen tage sig af, men efterhånden blev forholdet mellem præst og byfoged bedre.

Men trods fejden med præsten var Rhuus en god kirkens mand. I 1694 affattede han et udførligt skrift om kirken, og med gaver til udsmykning af kirken var han og hustruen, Johanne

Samuelsdatter Gesmell, meget rundhåndede.

Hospitalet, der kunne rumme »4 fattige«, blev oprettet ved testamente af 26. januar 1700. Ifølge samme testamente skulle kirken have 500 rdl. og en gård i Albæk sogn. Efter Chr. Rhuus' død solgte enken gården, da hun mente, at det var bedre for kirken at få rede penge. Ellers kan der fra testamentet nævnes, at latinskolen i Sæby blev betænkt med 150 rdl., rektorembedet fik 250 rdl., samt en gård og nogle stykker jord, hørerembedet ved skolen fik 200 rdl., og desuden blev der givet en ejendom og 320 rdl. til en dansk skole. I byen var der kun en latinskole, så Rhuus afhjalp et voldsomt savn ved at testamentere hus og penge til en dansk almueskole. Byfogeden skulle stå for administrationen af disse stiftelser.

At ægteparret Rhuus ingen arvinger havde, var sikkert én af årsagerne til deres offervillighed og godgørelse overfor byen og dens borgere. Men det måtte være en velhavende mand, der kunne yde så store gaver. En del af formuen skyldtes ægteskabet med Johanne, der var datter af den rige rådmand og købmand i Sæby, Samuel Hermansen Gesmell. I 1674 stod Rhuus som ejer af fem gårde og huse, to grunde, en kålhøve og en del markjord. Omkring år 1700, på et tidspunkt hvor han er én af byens rigeste borgere, fortælles det med stor underdrivelse om ham, at han »haver lidet tapperi uden husene og med lidt næring af købmandsskab samt noget lidet avling«.

Rhuus' hospital, som man ser det i dag. De oprindeligt udvendige trapper er nu sløjfet og ført ind i huset.

Testamentet blev oprindeligt skrevet 1683, men blev flere gange ændret. Den sidste gang i 1712, hvor enken gennemførte endnu en ændring. Chr. Rhuus døde i 1709 og Johanne i 1713. I Sæby kirke findes deres epitafium, der er kirkens største. Chr. Rhuus må karakteriseres som en nidkær og pligttro embedsmand og en stor mæcen, der støttede kirke, kultur og skolevæsen.

Lad os nu vende tilbage til hospitalsbygningen, der i testamentet var skænket af ægteparret Rhuus i form af en ejendom og jord samt 700 rdl.

Hospitalet, som Rhuus i sin velgørenhed skænkede byen, og som blev taget i brug tre år efter hans død, har aldrig fungeret, som det vi forstår ved et hospital. Det har altid været benyttet som bolig for ældre, enlige kvinder, der her har fået husrum for en billig penge. Huset, hvori der var plads til 4-5 beboere, blev administreret af sognepræsten i Sæby. Ifølge Rhuus' testamente blev der ydet brændsel og tørv til lige deling mellem husets beboere. Driftsudgifterne blev dækket ind ved hjælp af renterne fra de 700 rdl., således at hospitalet økonomisk hvilede i sig selv. Nogle markjorder syd for byen tilhørte også hospitalet, der vel nærmest må betragtes som en slags fattiggård. At hospitalets beboere var betænkt med stolepladser i kirken, ses af en gammel regnskabsbog fra Sæby kirke.

Huset blev i 1856 bygget om. I 1960 blev huset igen moderniseret, da Chr. Rhuus' Stiftelse, der ejer bygningen, fik lavet 4 lejligheder, for det beløb — 45.000 kr. — som kom ind ved salget af de gamle jorder. Huset beboes stadig af ældre kvinder, som deler have og hus. Tilsynet med huset forestås af byens borg-

mester, politimester og sognepræst, der ligeledes bestemmer, hvem der kan optages i stiftelsen. Overopsynet har stiftsøvrigheden i Ålborg.

Den ene af de to lysearme, som ægteparret Rhuus i 1706 skænkede til kirken.

Arme og nødtørftige mennesker

Skråt overfor Sæbys gamle klosterkirke ligger en charmerende bindingsværksbygning, der har tilnavnet »Det gamle hospital«. Som ved Chr. Rhuus' hospital skal ordet hospital heller ikke her tages for sin nuværende betydning, men igen bruges i betydningen af et tilholdssted for fattige — en slags fattiggård. En hjælp for hjemløse, fattige og nødlidende. Det latinske ord hospitalum, hvorfra ordet hospital er udledt, betød et sted, hvor de, som trængte til hjælp, kunne optages.

Stiftelsen i det lave hus overfor kirken blev oprettet af herremanden Mogens Juel til Knivholt og hustruen, Inger Tidmandsdatter, i året 1565. Midt under Den nordiske Syvårskrig og året efter Michelangelos død.

Grunden, hvorpå hospitalet skulle opføres, blev skænket af Mogens Juels svoger, hr. Erik Kaas til Aars. Hospitalet skulle være »den almægtige Gud till ære og nøtte«. I et langt og snørklet gavebrev fortæller »Mons Juel till Knivholt« om hospitalet og dets kommende funktion. Det skal være »et huus thill seks arme og nødtørftige mennesker«. »Och de samme, som saa blifer der indlagt schulle være fri for ald kongelig og byens tyng«. Men hvis bygningen ikke bruges som »forschrefen staar«, da vil Juel eller dennes arvinger tage den tilbage. Ansvar for at alle punkter og artikler »ubrødeligen holdes schal« har »borgmester og raad udi Sæby«. Som bevis på aftalens ikrafttrædelse »thrycher jeg mit indsegel her neden for, med min kiere hustrues signette Inger Thymandsdatter, och min kiere svoger velbyrdig Erich Kaasis indsegel thill Oes, som jeg kierligen ombeder at besegle med mig«. De impliceredes segl er på-

trykt »Sæbye søndagen kvasimodegeniti Anna Domino 1565«. Det er samme år, at herren til Sæbygård, Otte Rud, dør under fangenskab i Stockholm efter at have deltaget i Syvårskrigen.

I 1583, nogle år efter hospitalets bygning, sendte den legendariske Ingeborg Skeel til Voergård et gavebrev, hvorefter stiftelsen fik en tønde smør, en halv læst byg, seks tønder rug, et skippund flæsk, en slagtenød (d.v.s. en gris) og tredive læs brænde om vinteren og ti læs om sommeren. Disse mange rare naturalier skulle leveres hver Sct. Mikelsdag »med min kære husbond Otto Banners vilje og samtykke til de fattiges hospital i Sæby«.

Men alle steder er der slanger og juridiske spidsfindigheder, der skal passes på. Det viste sig tydeligt, da fru Ingeborgs arvinger fik det velmenende gavebrev omstødt, fordi Otto Banner aldrig nåede at få brevet underskrevet før sin

død. Så da fru Ingeborg i 1604 døde, forsvandt denne gode leverance til hospitalet.

Men andre gode borgere havde både lyst og økonomisk mulighed for at hjælpe stiftelsen, der afhjalp det voldsomme savn, som var opstået efter reformatio-

*En formiddag på Klostertorvet — førhen byens centrum — med rådhuset til venstre.
Foto ca. 1910.*

nen i 1536, da klostrene, hvor mangan fattiglem havde modtaget hjælp, blev nedlagt og munkenes velgørenhed ophørte. I 1639 gav fru Margrethe Rosenkrands 200 rdl. til hospitalet. En borger fra Nykøbing Mors, Jens Lillebonde, forærede 1646 den anseelige sum af 500 rdl. Tør man udlede, at giveren havde været ude for en oplevelse, der krævede et stort takoffer? Det har Vivel Gregersen fra Sæby i hvert fald været, for han skænkede 16 rdl. til stiftelsen, fordi »Gud imod menneskelig forhåbning så nådelig frelste og friede mig, da jeg Mortensdag 1665 var i havsnød og livsfare«. Den mirakuløse redning kræver et offer, som ydmygt bliver overdraget hospitalet.

Men det var ikke kun pengegaver, der blev afleveret. I 1650 overlod de to Sæby borgere, Jens Christensen Prang og Laurits Simonsen henholdsvis 16 agre i Toften og 4 agre i Strandhaven til hospitalet. Men foruden de her nævnte gaver, er der gennem årene blevet givet adskillige andre. Desuden fik stiftelsen hvert år tre højtids ofre i Sæby kirke.

I små 100 år fik Mogens Juels hospital lov at stå. Men 1657 udbrød der ildløs, hvorved bygningen nedbrændte, og fattiglemmerne måtte derfor indkvarteres rundt om i byen. Heldigvis trådte 1675 købmand Oluf Ottesen til og fik hospitalet genopbygget. Oluf Ottesen var svigersøn til borgmester Laurids Nielsen Rhuus. Da genopbygningen var tilendebragt ophængtes en tavle med denne ordlyd:

»At fattig Ladtzarus
Ey huuse vild her schal være
Opbyggt ehr ham ded huus

Mogens Juels hospital.

och hans schødschiende flere
af den som venter sig
af bud i jorderig
Velsigned boe og heem
sampt huus i himmerig

O.O.S.1675«

Initialerne står for Oluf Otteson, der på tavlen lover, at den »fattige Ladtzarus« ikke skal forblive hjemløs, nu da hospitalet er blevet genopbygget.

For at hjælpe byens fattige havde borgmester Christen Rhuus et par år før genopbygningen sørget for, at der i kirken blev opsat en ny fattigblok, hvori bidrag kunne lægges. På egeblokken læses følgende: »Betench din arme næste, gack hennem iche forbie. Luc. 10«. Over blokken ophængtes en tavle, der opfordrede kirkegængerne til at lægge en almisse i fattigblokken.

De fattige, der var indskrevne som fattiglemmer på hospitalet, modtog månedlig en smule penge, der skulle klare kosten, da lemmerne ikke blev bispist på hospitalet. Dette beløb kunne svinge fra 1 sletdaler, som den blinde Peder Svin fik, til 24 skilling som f.eks. Liden Inger og Liden Kristen fik at klare sig for. Disse beløb er fra året 1684. Samme år nævnes der i byen 12 fattiglemmer, der får understøttelse; dog bor de ikke alle på hospitalet, så de der ikke er plads til i stiftelsen må nøjes med den økonomiske håndsrækning. De 12 lemmer fik følgende karakteristik med på vejen: »en del har tilforn siddet ved god middel og tilstand og har udstået skatter og byens tyngde med andre, men nu er de så fattige og forarmede, at de ved sig ingen anden livets ophold og middel«. I 1766 fik fattiglemmerne hver 4 mark månedlig og 1806 5 mark. Et beløb der kunne lindre lidt på de afsavn, som by-

ens mange fattige led. Hospitalerne i byen var et spinkelt sikkerhedsnet for datidens mange sociale tabere og ulykkelige skæbner.

Sæbys daværende sognepræst, Peder Jensen Pedstrup, beskriver i 1766 hospitalet: »Huset er teglhængt, af muret bindingsværk og består af syv bindinger. Det ligger sønder over for kirkeporten og kordegnens have og huser otte personer, af hvilke hver får månedlig 4 mark og derforuden fri ildebrændsel«. At hospitalet på det tidspunkt er fuldt belagt, skyldes uden tvivl, at byen er ude i svære økonomiske problemer. Det skyldtes dels de nedgangstider, der kom efter Store nordiske Krig dels, at havnen sandede til, således at både handel og søfart gik tilbage.

Christen Rhuus' hospital har været hjem for ældre, enlige kvinder, mens Mogens Juels hospital fortrinsvis har været benyttet som bolig for ældre, enlige mænd eller familier, der ikke på anden måde kunne skaffe sig tag over hovedet. Som med Rhuus' hospital er det nu borgmester, politimester og sognepræst, der har tilsynet med bygningen. Dog besættes ledige pladser efter indstilling fra byrådet, der dækker omkostningerne ved stiftelsen. For begge Sæbys stiftelser gælder det, at beboerne betaler et mindre beløb til delvis dækning af huslejen. Huset beboes idag af 2 enlige mænd i moderniserede lejligheder.

Udsigt fra kirketårnet med Algade og Klostertorvet. Fotografi fra begyndelsen af dette århundrede.

For retfærdig- heden

På det bindingsværkshus, som ligger skråt overfor Mogens Juels hospital, findes denne korte meddelelse: »Denne bygning var rådhus i Sæby 1801-1848«. Disse næsten halvtreds år, hvor bygningen var rådhus, var en bevæget tid, der omfattede kampene mod englænderne, den romantiske bølge, statsbankerotten og endelig forberedelserne til en grundlov. Eller sagt på en anden måde: fra slaget på Rheden til Treårskrigen start.

Det var en brydningstid, der kan minde meget om vor egen tid. I det følgende vil vi benytte rådhuset som udgangspunkt for en undersøgelse af tidligere straffemåder og datidens retsvæsen.

Indenfor alle samfund har man visse former for straf, som kan gives de individer, der ikke kan indordne sig under det pågældende samfunds normer og krav. Købstaden Sæby havde to domstole til at klare disse problemer. Den ældste var bytinget, der blev holdt under åben himmel med byfogeden som formand og med de såkaldte tingstokke som sæde. Tingstokkene var fire massive planker. Senere opstod rådstueretten, hvor borgmester og råd var den dømmende myndighed. Rådstueretten var et naturligt navn at give, da afhøringer og domsafsigelser foregik på rådstuen, i byens rådhus. Skulle der afsiges dom i et særligt grelt tilfælde, måtte både byfoged, borgmester og råd finde sammen, da en dødsdom ellers ikke kunne afsiges.

Ved en vellykket juridisk transaktion lykkedes det fru til Sæbygård, Pernille Oxe, i 1567 at oprette sit eget birketing, således at de bønder, der hørte under herregården, nu skulle søge til Sæbygårds birketing og dér afgøre deres stridigheder. Før havde de hørt under Sæby

byting, men da Pernille med kongens tilladelse fik sine jorder og bønder til Volstrup sogn, var det slut med tilhørsforholdet til Sæby.

Byen, der blev stærkt amputeret ved denne lejlighed, idet den mistede »½ mil land«, klagede til Frederik den 2., men det forandrede intet. Pernille fik som Sæby sit tingsted, men nøjedes ikke med en galge. Hun rejste to. Én til tobenede forbrydere og én til firbenede, nemlig ulvene, der fik deres egen galge at dingle i.

Til bytinget var der foruden en dommer knyttet skriveren, der førte tingbøgerne hvori indførtes domme, skøder, tingsvidner o.lign. Tingbøgerne, som det blev bytingene påbudt at føre fra midten af 1500-tallet, indeholder bl.a. beretninger om gæld, arv og skifte og synsforretninger, hvorimod trolddoms- og straffesager spiller en betydelig mindre rolle. Bytinget var ikke blot stedet, hvor juridiske problemer blev afgjort, men også det samlingssted, hvor nyheder af almen interesse blev offentliggjort.

På Sæby byting gav således byfoged Chr. Rhuus 16. november 1707 byens borgere forklaringen på en sag, der havde optaget sindene meget. Nogle uger før havde en borger, Niels Christensen, ved tørvegravene set en liggende skikkelse, der havde stirret »så ilde« på ham, at han var »blevet ræd derved« og straks var kørt hjem. Da det forekom Niels, at det var et »nøgent kvindemeneske«, han i mørkningen havde set, havde han sendt sin kone, Kirsten Jensdatter, og en lille pige ud til stedet. De så også skikkelsen, men da de ingen lyde kunne få ud af den, vidste de ikke, om skikkelsen var et menneske eller ej. Niels gik næste dag igen til tørvegrave-

ne, men da han intet fandt, sluttede han, at det måtte have været en elverpige, han havde set.

Men ugen efter henvendte Niels sig igen til Rhuus — han havde tidligere fortalt denne og præsten, hr. Melchior, om sit første møde med skikkelsen, — fordi han i tørvegravene havde set et nøgent menneske liggende med ryggen i vejret. Næste dag blev der sendt folk ud, og et kvindelig blev fisket op og synet. Da der ingen tegn på vold var på kvinden, sluttede man, at det var et stakkels menneske, der var »kommet i urolige tanker«, og byfogden lod så liget lægge i kiste.

Nogle dage senere oplæredes gåden helt, idet Jens Madsen fra Gabet i Voer sogn genkendte liget som sin 33-årige epileptiske datter, der var løbet hjemmefra. Sagens rette sammenhæng blev af Rhuus forelagt borgerne ved næste byting, således at rygterne igen stoppede, og sindene faldt til ro.

Byens naturlige samlingsplads var torvet foran kirken, det såkaldte Gammeltorv. Det, der i dag har navnet Kloster-torvet. Her omkring fandtes latinskolen, bytinget, rådhuset og kagen. Kagen var et straffeinstrument, der kendes tilbage til middelalderen. Det var en skampæl, der i reglen var anbragt på byens navle, torvet. Oprindeligt anvendtes kagen ved »hudstrygning«, idet forbryderen var bundet til kagen under piskningen. Kagestrygning — altså piskning — medførte æresløshed. Denne straffemetode blev først afskaffet så sent som i 1866. Kagen blev også brugt ved udførelsen af andre straffe. F.eks. ved afhugning af fingre eller øren blev disse afhuggede le-gemsdele sømmet fast til pælen. Kagen, der ofte blev brugt, var et ret så barba-risk strafferedskab.

Byens rådhus i perioden 1801-48.

På Resens atlas fra 1677 er den tydeligt afmærket.

Et straffeinstrument, som også flittigt blev anvendt, var gabestokken, der i reglen var anbragt på torvet. Den bestod af to planker, der var lagt over hinanden. I plankerne var der lavet huller til forbryderens hænder og fødder, således at den uheldige sad fastspændt i gabestokken, og dér var udstillet til al-

mindelig beskuelse og spot. Igennem en lang, endeløs dag måtte misdæderen døje medborgeres skældsord, spotterier og spytklatter. Gabestokken blev brugt ved mindre overtrædelser. I 1700-tallet anvendtes den især ved overtrædelser af helligdagslovgivningen.

Hvis dommene var strengere og medførte dødsstraf, havde Sæby sin galge, der sikkert var rejst på Pudsensbak, der

betyder djævlebakken. Denne fandtes syd for byen ved den vigtigste indfaldsvej, — hvor den nuværende Rosenvej krydser Ringvejen — således at tilreisende og fremmede straks kunne føle retfærdighedens øjne hvile på sig og dermed få en advarsel, inden ankomsten til byen. De tilreisende har fået en makaber modtagelse. Måske dinglede et halvråddent korpus i strikken med skrigende krager omkring.

Henrettelser var skarpretterens domæne. Han blev hentet i Aalborg, hvilket var en kostbar affære.

I Sæby havde man dog oprindelig haft sin egen bøddel, der kaldtes for mestermanden, men det var en stilling, der var svær at få besat. Både skarpretteren og bødlen regnedes som æresløse, der var et nødvendigt onde for at få retsmaskineriet til at fungere. Det var bødlen, der skulle ordne det grove arbejde. Han skulle ikke blot henrette folk, men også foretage tortur, brændemærke og stryge til kagen. Skarpretteren derimod havde kun til opgave at henrette misdæderne. Ofte arvedes stillingen som skarpretter fra far til søn, ligesom det tit var indvandrede tyskere, der fungerede som skarprettere.

Man mente, at arbejdet som bøddel medførte en vis fysiognomisk indsigt, og derfor optrådte bødlen ofte som læge. Nogle bødler fik tilladelse til at fungere som kirurger. At bødlen kunne optræde som læge, skyldtes den overtro, der var knyttet til legemsdele fra henrettede forbrydere. Bødlen kunne nemt skaffe disse legemsdele, som man regnede med hjælp i tilfælde, hvor gængs lægevidenskab slog fejl.

Omkring Gammeltorvet ved rådhuset boede byens fornemme: forligskommis-

særen, prokuratoren og feldskæreren. Den sidstnævnte gjorde tjeneste i hæren som sårlege, idet han var autoriseret til at udføre sårbehandling, åreladning, tandudtrækning, behandling af knoglebrud og andre kirurgiske indgreb. Ofte fungerede han både som barber og læge. Hvis hans arbejde foregik uden for hæren, benævntes han bartskærer. I Sæby har man haft flere huse, der har fungeret som rådhus. De har alle været placeret omkring det nuværende Klosterterrov. På Resens atlas er det daværende rådhus placeret næsten samme sted, hvor rådhuset fra 1801-48 findes. Foruden lokaler til magistraten var der småceller, hvor mistænkte og dømte kunne vente på videre behandling.

Rådhuset brugtes — ifølge tingbogen fra 1682 — som tingsted, når der var uvej. Når retten blev sat, var det ofte stridigheder mellem byens borgere, der skulle afgøres. Som regel blev der givet bøder for »parlament og bordag« — skænderi og slagsmål, som var det faste punkt ved hver retsdag.

Omkring 1650 havde Sæby et rådhus i to stokværk, bygget af bindingsværk og med tegltag. Det var meget forfaldent, og i 1662 bemærkes det, at huset »stod på fald«. Et nyt rådhus var derfor stærkt tiltrængt, men først i 1667 blev det rådhus bygget, som ses af billedet i Resens atlas.

Selvom det gamle rådhus var i en ynkelig tilstand og træet delvist råddent, brugtes dog noget af tømmeret til at forny de fire tingstokke omkring bytinget, der var »ganske og aldeles forråddent«.

Det nye rådhus, bygget i 1667, var i 13 bindinger og havde et forhus bygget til, hvori arrestkælderens fandtes. Rådhuset

blev bygget i en anstrengt økonomisk tid — det var kort efter svenskekrigene — og byen havde slet ikke penge til den store udgift. Derfor hjalp Chr. Rhuus' fader, borgmester Laurids Nielsen Rhuus, byen ved personlig at låne den penge til byggeriet. Det var bl.a. for dette lån, at byen ved borgmesterens død, gav arvingen Chr. Rhuus, markjorderne, »Mojen«.

I første halvdel af 1700-tallet flyttedes rådhuset mod vest, og det hus, som er vores udgangspunkt, blev taget i brug i 1801 — begejstringens år, hvor navne som Willemoes og Oehlenschläger for alvor markerede sig. Huset, der har kirken liggende umiddelbart bagved, indeholdt en tingstue, to arrestrum, og en stue og et køkken, som vægteren benyttede. Denne var også arrestforvarer og politibetjent — foruden at være den, som vågede over borgerne og byens sikkerhed i de mørke nattetimer.

Administration og arrest flyttedes i 1848 til den bygning, der i dag rummer politigården. Rådhuset blev af byen solgt for 341 rdl. til avlsbruger Fjeldgård. Omkring 1890 ejedes huset af fisker Chr. Pedersen, der nær var blevet skyld i, at huset brændte ned. Han arbejdede en dag med tjære, der i en gryde stod på det blussende ildsted. Men da han glemte at se efter gryden med den kogende tjære, skete det uheldige, at gryden kogte over med det resultat, at der gik ild i huset. Ved den lejlighed gik bindingsværket i den sydlige gavl tabt. Det gamle hus ejes i dag af Sæby kommune.

Dette afsnit om ret og retfærdighed bør slutte med følgende beretning om en proces på liv og død. En proces, der drejede sig om Anne Fejekones liv.

En hekse- proces

I begyndelsen af 1600-tallet fandt en lang række hekseprocesser sted rundt om i Jylland. Således også i og omkring Sæby, hvorfra flere kendes. I én af disse var hovedpersonen Anne Christensdatter fra Understed sogn, der havde tilnavnet Anne Fejekone, fordi hun havde ord for at kunne feje lykken fra én person til en anden ved hjælp af hekseri.

Anne sad flere gange fængslet på Sæbygård for »trolddomssag og spøgeri«, men først i 1616 blev det virkeligt alvorligt for hende, da Peder Munk til Sæbygård ved sin ridefoged, Eske Olufsen, rejste en række anklager for trolddom og hekseri mod hende. Både på Sæbygårds birketing og på bytinget i Sæby fremkom agtværdige borgere med en række alvorlige anklager, der nemt kunne have sendt den stakkels Anne direkte på bålet. Det var anklager, som var fremkommet på grund af datidens sygelige angst for djævelen og hans formodede hjælpere — heksene. Rådmand Poul Kok vidnede på bytinget, at han havde hørt fortælle, at man havde set Anne Fejekone komme ridende bagvendt på en vædder. Rådmandens hustru, Lisbet, kunne tilføje, at Anne kort tid efter Lisbets faders død havde besøgt hende og sagt: »I skal ikke græde for eders salige fader; der ligger større sorg på eders hjerte, som skal hænde eder, inden påskedag kommer«. Hans Bartskeer fortalte, at man sagde, at Anne var set komme ridende bagvendt på en gris ind i Katrine Frederiksdatters søndre port.

Lisbet Nielsdatter havde som Poul Koks hustru haft besøg af Anne efter et dødsfald. Lisbets barn var indebrændt, medens moderen var i kirke, og da Anne kort efter kom på besøg, havde hun

sagt: »I haver hændet en hjertensorg, og der påhænger eder endda en anden«. Men Anne skulle nok hjælpe, så denne truende ulykke ikke indtraf. Det skulle ske på den måde, at Anne ville sende Lisbet en »tingest«, som Lisbet derefter skulle tabe. Den, der så fandt »tingesten«, ville få overført ulykken. Et stykke tid efter kom Annes datter med en lærredsklud, hvori den omtalte »tingest« var, men da Lisbets mand fik det at vide, overtalte han hende til at kaste den famøse klud i Sæby mølledam.

Elle Sørensdatter kunne fortælle, at Anne Fejekone »for omtrent 10 år siden« kom til hende og lovede, at hun havde et godt råd, hvis Elle og hendes mand ikke kunne forliges. Kunne Elle skaffe tre klædningsstykker, som hun havde været brugt én gang, skulle Anne nok sørge for, at husfreden for eftertiden blev oprettet. Da Anne nogle dage senere kom for at hente tøjet, »havde Elle nylig fået hug af sin mand, og så ville hun ikke give Anne tøjet«.

Karen Mikkelsdatter havde en ko, som hun havde købt af Annes bedstemoder. Men koen »syntes at være opdægget af en kælling«. Da Anne havde fået det at vide, havde hun givet Karen følgende råd, så koen igen kunne skikke sig ordentligt: »Læs eders trosartikler 3 gange i koens øre«.

Margrethe Nielsdatter berettede på bytinget, at straks efter hendes salig moders død, kom Anne med en knappenål, som Margrete skulle lægge i en sko. Det skulle hjælpe til at borttræde sorgen. Men Margrete havde nu ikke fulgt rådet, iden hun havde kastet nålen ubrugt væk.

Ialt 9 vidner, deriblandt præstens kone, vedstod på Sæby byting de trolddoms-

anklager, de havde at rette mod Anne Fejekone.

Også på Sæbygårds birketing fremkom en lang række påstande og anklager. Anders Ibsen var blevet lovet »ondt« af Anne for nogle år siden, og dette var gået i opfyldelse, da hans kvæg efterhånden døde, så han havde været nødt til at afhænde gården.

Lars Olufsen Smed kunne bevidne, at da han for otte år siden var i Sæby mølle for at få malet korn, kom en skade flyvende ind ad døren og fløj rundt om ham. I det samme kom Anne Fejekone ind af døren og gik videre ind i den tilstødende stue uden at sige noget. Lars, der stod ved kværnen, bemærkede pludseligt og lå derefter »på sin sygeseng i 8 uger, og det tiltroede han Anne at være skyld i«.

Processen mod Anne Fejekone endte for landstinget. Her svor hun at være uskyldig i trolddomskunst, »som hun aldrig havde lært eller kunnet«. Efter at have gransket sagens akter gav landsdommerne hende medhold og erklærede, at de fleste vidnesbyrd kun var rygter og folkesnak. Så resultatet blev, at i året 1616, hvor to af verdenslitteraturens største skabere, Shakespeare og Cervantes, døde, slap Anne for at gøre dem følgeskab. Men mon rygterne og sladderer forsvandt? Sikker ikke. Anne har uden tvivl resten af sit liv måttet døje med intolerancen og egnens frygt og afsky for hende. Hun har altid været »heksen«.

Kilde fortegnelse

Aalborg Stiftsbog 1965

Bang, Herman: Sommerglæder

Jakobsen, Anton m. flere: Sæby Købstads 400-Års Jubilæum

Jakobsen, Ejnar: Sæby Købstads Historie, bind 2

Personalhistorisk Tidsskrift, 10. række 1. Bind

Personalhistorisk Tidsskrift, 11. række 1. Bind 1. Hæfte

Politikens Danmarkshistorie

Ravnkilde, Adda: Judith Første

Samlinger til Jysk Historie og Topografi, 5. Række 4. Bind 1. Halvbind

Steensberg, Axel: Dagligliv i Danmark 1620-1720

Sæby Byarkiv

Vendsysselske Aarbøger 1917, 1947, 1945/50, 1957, 1968, 1972, 1976

Ørberg, Paul G.: Den gamle Købstad, bind 1-2

Ørberg, Paul G.: Sæby Købstads Historie, bind 1

*Bogens omslag: udsnit af epitafium i Sæby kirke
for borgmester og byfoged Christen Lauridsen
Rhuus og hustru, Johanne Samuelsdatter Gesmell.*

